

DE SMELTKROES

De Belgische krijgsmacht als natievormende factor, 1830-1885

door

Luc DE VOS

Docent aan de K.M.S.

*"Plus je vis l'étranger,
plus j'aimai ma patrie !"*

L. de LAROIÈRE, *Panthéon militaire*, Brugge, 1880, p. 7.

DE BELGISCHE KRIJGSMACHT ALS NATIEVORMENDE FACTOR, 1830-1885

In een tijd waarin het Belgische nationale gevoel erg verzwakt is kan het misschien interessant zijn om na te gaan hoe het leger in de 19de eeuw meegewerkt heeft aan de natievorming. Doorgaans worden de natievormende factoren verdeeld in bewuste en onbewuste. Tot de eerste behoren de maatregelen die de overheid welbewust treft om bij de landgenoten een samenhangsgevoel aan te kweken. Tot de tweede behoren allerlei administratieve bepalingen die, zonder dat de intentie uitdrukkelijk bestaat, toch hetzelfde resultaat hebben. De grens tussen die twee valt echter meestal moeilijk te trekken. Daarom lijkt ons een opsomming van de factoren, die voor de krijgsmacht relevant zijn, de beste werkwijze. Daarbij denken wij in de eerste plaats aan de opdracht van het leger, de grenzen te beschermen en ook in nood, de binnenlandse orde en veiligheid te handhaven. De geschiedenis van het land en het met fierheid daarop terugblikken lijkt ons een ander belangrijk aspect. De nationale hymne, de vaderlandse kleuren, het typische uniform, de eed van trouw, de standbeelden opgericht voor de helden, het verheerlijken van land en koning, zijn klassieke elementen van natievorming in

een leger. Het streven naar één taal en godsdienst en zelfs de expansiepolitiek moeten in de ogen van velen bijdragen tot de stabiliteit van een staat. De vermenging van mensen uit verschillende landsdelen, het regelmatig verplaatsen van eenheden en individuen, de contacten die hierdoor ontstaan met de lokale bevolking met de hieruit voortkomende huwelijken, leiden tot een zekere versmelting der bevolking. Maar ook waar deze factoren van natievorming werden verwaarloosd of niet konden in werking treden, werd daarvan een waarheidsgetrouw beeld geschetst.

Voor deze studie kozen wij als begindatum 1830, het uiteenvalen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. De einddatum viel samen met de stichting van de Belgische Werklieden Partij; met kort daarna de belangrijke sociale onlusten in de industriestreek van het zuidelijke landsgedeelte. In het begin van de jaren negentig verenigden zich ook de katholieke arbeiders en boeren. De Vlaamse beweging kwam losser van België te staan. Het meervoudig kiesrecht werd ingesteld. Steeds meer mensen verklaarden zich voorstander van de persoonlijke dienstplicht. De emancipatie van de niet-bevoorrechte klassen nam snel uitgebreiding. Op het einde van de negentiende eeuw richtte zich de bewuste natievorming op die groepen.

Het eerste deel van deze studie is gewijd aan de consolidatie van de nieuwe staat en het zich afzetten tegen Willem I. In een tweede deel, vanaf 1848 tot 1870, vormt de bestrijding van de Franse expansiedrang de leidraad. Een derde gedeelte behandelt de periode van 1870 tot 1885 en de moeilijke positie van België, dat als het ware geprangd zat tussen het op revanche beluste Frankrijk en het Duitse Rijk dat een offensieve terugkeer van onze zuiderburen wilde voorkomen. België lag op de natuurlijke toegangswegen, de Maas-Sambervallei en de waterscheidingslijn tussen Schelde- en Maasbekken, tot de machtige buurstaten.

Alleen in de fase van de opstand vermeldden wij de Burgerwacht want in deze periode was een onderscheid met het leger erg moeilijk. Naderhand sloten wij de Burgerwacht uit onze studie.

In de bestaande werken met betrekking tot het nationalisme werden soms gegevens over de krijgsmacht verwerkt, maar dit beperkte zich meestal tot de periode 1890-1930. Het misschien wel verouderde werk van F. Prims, *De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten*, gaf ons een kijk op een Belgisch bewustzijn dat als een gevolg van de recente gebeurtenissen in de verdrukking geraakt is. De geschriften van enkele intellectuele officieren B. Renard, A. Eenens, H. Guillaume, A. Goethals en vooral H.A. Brialmont ruimden een belangrijke plaats in voor de verheerlijking van leger, koning, land en geschiedenis. De expansiepolitiek onder de vorm

van kolonisatie, vond zijn kampioen in H.A. Brialmont, gesteund door de publicist en ambtenaar van buitenlandse zaken, E. Banning. De werken van vader en zoon Leconte handelden over allerlei aspecten van de natievorming maar het waren hun studies met betrekking tot de vreemde officieren die in het jonge Belgische leger dienden en de houding van de militaire overheid tegenover de godsdienstbeoefening in het leger, die onze aandacht trokken. Voor een aantal officiële publikaties betreffende de krijgsmacht gingen wij vooral te rade bij het *Journal Militaire Officiel*, voor de taalperikelen bij T. Coopman en J. Broeckaert, *Bibliographie van den Vlaamschen taalstrijd*. Verder deden wij een beroep op kranten en tijdschriften om ons artikel te stofferen.

DE CONSOLIDATIE VAN DE NIEUWE STAAT (1830-1848)

In augustus 1830 braken te Brussel ongeregelheden uit. De in het Zuiden gerekruteerde eenheden van het Nederlandse leger waren sinds geruime tijd gedemoraliseerd en toen hun streekgenoten in opstand kwamen, liepen zij naar de rebellen over of, en dit waren de talrijksten, trokken naar huis en verkochten hun uitrusting. De officieren van deze troepen echter bleven trouw aan hun vaandel en begaven zich naar Antwerpen of naar het Noorden. De latere Belgische generaal A. Capiaumont werd zelfs gewond strijdend in de Nederlandse rangen en zijn sympathie voor het "amalgame" zal hij trouwens nooit onder stoelen of banken steken.

De burgerij richtte een "Garde Civique" op om haar bezittingen veilig te stellen. Op de meeste plaatsen verdween de officiële door de centrale overheid gesteunde burgerwacht, de Schutterij, als vanzelf. De aanwezigheid te Brussel van vele Franse handelaars, kunstenaars en politieke vluchtelingen en de sympathie voor Frankrijk waren er de oorzaken van dat de Franse vlag werd gehesen aan vele woningen en ook aan publieke gebouwen. Deze vlag was daarenboven, zoals de Marseillaise tot op onze dagen, het symbool van de vrijheid en de revolutie. Om de verwarring met Frankrijk te voorkomen lieten L. Jottrand en E. Ducpétiaux twee vandels vervaardigen. De Brabantse kleuren die ook de Verenigde Belgische Staten in 1789 hadden geïnspireerd verschenen opnieuw als nationaal symbool (1). Een van de driekleuren werd aan de eerste compagnie van de burgerwacht uitgereikt op 26 augustus 1830. De banen liepen zoals die van

(1) Ook wel Verenigde Nederlandse Staten of Provinciën genoemd door de tijdgenoten. Cfr. BRUSSEL, KONINKLIJK LEGERMUSEUM (KLM), *Archief Brabantse omwenteling: Provisioneel reglement*, 24.III.1790, Nr Ac1-A 4/5.

de Nederlandse vlag en van boven naar onder waren de kleuren amarant, okergeel en zwart (2). De Franse tricolore werd van de openbare gebouwen verwijderd.

De opstandelingen kregen al spoedig versterking van allerlei avonturiers, meestal Fransen en Belgen die hun sporen hadden verdiend in het keizerlijke leger. Zij vormden samen met vele Belgische onderofficieren, die kans zagen om snel carrière te maken, het kader van de inderhaast opgerichte vrijkorpsen. Dit allegaartje slaagde erin om het Nederlandse leger onder bevel van prins Frederik, dat Brussel einde september binnenrukte, te verdrijven. Nog bleven de uit het Zuiden stammende officieren van het Nederlandse leger trouw aan hun vaandel. Maar de desertie bij de onderofficieren en manschappen nam gevoelig toe en werd in het Franstalige landsgedeelte bijna algemeen.

De kroonprins, Willem van Oranje, geloofde België voor zijn dynastie te kunnen behouden door het creëren van een persoonlijke unie. Daartoe wilde hij een Belgische krijgsmacht oprichten. Enkele detachementen van dit nieuwe leger zou hij op 24 oktober 1830 te Antwerpen inspecteren. Maar zijn broer, prins Frederik, liet die troepen op de vooravond ontwapenen. Ongetwijfeld was dit militair verantwoord. Door de talrijke deserties vielen steeds meer wapens in handen van de opstandelingen. Maar door deze maatregel werd de ontmoediging in de Belgische rangen, die loyaal waren gebleven tegenover het huis van Oranje, nog vergroot en de vaandelvlucht nam nu massale proporties aan. Daarenboven deed het Voorlopige Bewind op 26 oktober een oproep aan alle Belgen in Nederlandse dienst en ontsloeg ze van hun eed van trouw aan Oranje (3). In het leger van het Koninkrijk der Nederlanden werden de bevelen alleen in het Nederlands gegeven. Dit werd door de Franstalige pers fel gehegeld. Thans riep het Voorlopig Bewind het Frans uit tot enige bevelvoeringstaal in het nieuwe Belgische leger (4). Maar al spoedig stelde de overheid vast dat dit besluit de opleiding van de Nederlandstalige miliciens bemoeilijkte (5).

(2) L. LECLEIR, *Emblemen en Eervolle Vermeldingen van de Eenheden*, Brussel, 1972, pp. 17-18.

(3) A. EENENS, *Les conspirations militaires de 1831*, dl. I, Brussel, 1875², pp. 57 en 65. Over het uiteenvallen van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden schreef A. SMITS een erg gedetailleerde studie 1830. *Scheuring in de Nederlanden*, 2 dln., Kortrijk-Heule, 1983, 432 en 509 p.

(4) *Bulletin des arrêtés et actes du Gouvernement provisoire de la Belgique*, 26.X.1830, p. 3; 3.XI.1830, p. 6.

(5) Rapport Jolly en Rogier aan Voorlopig Bewind, XI-XII.1830; KLM, dossier Ch. Rogier, 0792 Doc. 25.

In vele steden werd een wapenstilstand gesloten tussen de militaire bevelhebbers en de opstandelingen, waarbij de Nederlandse troepen zich terugtrokken naar het Noorden of in hun citadellen of kazernes bleven. De weinig gedisciplineerde opstandelingen leefden de overeenkomst te Antwerpen niet na. Als reactie liet generaal D Chas-sé op 27 oktober 1830 de stad beschieten. Dit bloedvergieten speelde een belangrijke rol bij de vervallenverklaring van het huis van Oranje-Nassau op 24 november 1830. De loyaliteit van de troepen werd zwaar op de proef gesteld. Immers, naar aloude traditie symboliseerde de vorst voor het leger het nationaal bewustzijn. Naar het einde van het jaar toe onthief Willem I zijn Belgische officieren, die erom vroegen, van hun eed van trouw. Een belangrijk aantal onder hen vervoegde daarop het nieuwe leger, anderen bleven in dienst van het Noorden, vooral degenen die in Nederlands-Indië gestationeerd waren (6). Zo bleef ook de latere leidende flamingant F. Snellaert als officier van gezondheid in het Nederlands leger tot 1835 (7).

In januari 1831 werd een orangistisch complot, gesmeed door kolonel J. Kénor en majoor G. Kessels, ontdekt. Op 2 februari 1831 poogde luitenant-kolonel E. Grégoire, in naam van Oranje, de macht te grijpen in Gent. De plaatselijke brandweer deed het opzet mislukken. Ook de volgende maand werd er samengesmeed te Antwerpen, Brussel, Hasselt en Mechelen om het huis van Oranje terug op de troon te plaatsen (8).

Het Voorlopige Bewind vroeg op 5 maart 1831 de eed van trouw aan zijn staatsdienaars. Maar zelfs de militaire bevelhebber E. van der Linden d'Hoogvorst aarzelde lang om daarop in te gaan en gaf slechts toe nadat A. Gendebien hem met overlevering aan het gepeupel en zelfs met ophanging had bedreigd (9).

J.-R. Leconte berekende dat er in 1830 ca. 400 "Belgische" officieren waren op de 2377 officieren die in het leger van het Verenigde Koninkrijk der Nederlanden dienden (10). Een deel daarvan bleef in het Noorden. Hoe dan de kaders voor het nieuwe Belgische leger aangevuld? Met gewezen onderofficieren (40%) en burgers zonder andere militaire ervaring dan de Brusselse straatgevech-

(6) C. BRONNE, *L'Amalgame. La Belgique de 1814 à 1830*, Brussel, 1948, pp. 196-197; *Le Messenger de Gand (MG)*, 11.I.1833, p.1.C.

(7) A. DEPREZ, "Snellaert, Ferdinand, Augustijn", *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. II, Tielt-Utrecht, 1975, p. 1427.

(8) A. EENENS, *op.cit.*, passim.

(9) J.-R. LECONTE, *La formation historique de l'armée belge. Les officiers étrangers au service de la Belgique (1830-1853)*, Brussel-Parijs, 1949, pp.75-77.

(10) *ID.*, *op.cit.*, p. 38.

ten (40%). De vrijwilligers, en ook een aantal politici, waren ervan overtuigd dat de gewapende burgers om het even welke vijand aankonden. Andere militairen en politici zagen echter in dat een veldleger echt niet kon opereren zonder vast kader en geoefende manschappen. J.-B. Nothomb stelde op 9 april 1831 aan het Nationaal Congres voor vreemde officieren in dienst te nemen. Daarop ontstond een discussie waarbij velen zich beriepen op artikel 6 van de grondwet dat burgerlijke en militaire bedieningen voorbehoudt aan Belgen. Anderen wazen op het "verraad" van de Pruisische generaal in Belgische dienst, N. Schönfeldt, in 1790. Maar uiteindelijk besliste een twee derde meerderheid dat een veertigtal vreemde officieren mochten worden aangeworven (11). Maar de besluiteloze regent, E. Surllet de Chokier, durfde deze weinig populaire maatregel niet ten uitvoer brengen. Het leger bleef zwak en weinig gedisciplineerd (12). Ondertussen bouwde het Noorden aan een nieuwe krijgsmacht.

Op 21 juli 1831 besteeg Leopold van Saksen Coburg Saalfeld de Belgische troon. Enkele dagen later, op 2 augustus, viel het Nederlandse leger de jonge staat aan. Het versloeg de verschillende onderdelen van de Belgische krijgsmacht, Maas- en Scheldeleger afzonderlijk. België kon slechts door een Franse interventie, goedgekeurd door Groot-Brittannië, gered worden. Als militair stelde de vorst de numerieke en organisatorische zwakte van zijn leger vast (13). Slag leveren in open veld rond Hasselt en Leuven was heel iets anders dan de vijand in een stad bestoken.

De koning besloot de vreemde, onbekwame of ongedisciplineerde avonturiers uit het officierenkorps te verwijderen en deze te vervangen door vooral Franse stafofficieren, artilleristen, cavalerie- en genieofficieren. Frankrijk beschikte immers na de Napoleontische veldtochten nog over een overvloed aan geoefende militairen waarmee het niet goed wist wat aanvangen. Vaak stonden ze ook nogal ver af van het nieuwe regime van het huis van Orleans. De mislukte Poolse opstand van 29 november - 12 mei 1831 leverde België ook nog enkele Poolse officieren op. En dit tegen een minimale vergoeding. Zo verbleven er eens te meer naar Ancien Régime-traditie een aantal vreemdelingen in het Belgische officierenkorps. Maar ook

(11) ID. *op. cit.*, p. 38.

(12) H. Conscience gaf een goede beschrijving van het gebrek aan tucht in de Belgische rangen in *De omwenteling van 1830*, (Volledige werken, dl. II), Antwerpen, 1867, p. 126.

(13) Voor de verhouding tussen dynastie en krijgsmacht cfr. L. DE VOS, "België tegen wil en dank beschermd door zijn dynastie?", *Wij, koning der Belgen...*, Brussel, 1981, pp.159-180.

in het Nederlandse leger tussen 1815 en 1830 en na 1830, was dit het geval geweest. In 1833 telde het Belgische leger 2407 officieren onder wie 148 vreemdelingen waren. Van de vreemdelingen waren 114 Fransen (14). Maximaal waren er 35 Polen en in 1839 bleven er nog slechts 37 buitenlandse officieren over : 23 Fransen, 13 Polen en 1 Sakser. Wel bekleedden de Fransen heel dikwijls sleutelposities; zo waren in 1833, drie op de tien devisiegeneraals zuiderburen. Generaal L. Evain werd minister van Oorlog en F. Desprez stafchef. Het was J.-J. Chapelié die in 1834 aan het hoofd kwam te staan van de pas opgerichte Militaire School en dit bleef tot 1863 (15). Deze belangrijke inbreng van vreemde officieren kwam het nationaal bewustzijn van het leger zeker niet ten goede. Ook poogde onze eerste vorst, in strijd met de grondwet, een vreemdelingenlegioen op te richten. Tussen 1832 en 1839 verbleven zo enkele honderden vreemdelingen als soldaten in ons land. Menen, Philippeville en vooral Oudenaarde hadden de bedenkelijke eer die lastige klanten binnen hun muren te herbergen.

De reacties van de Belgen tegen die buitenlanders waren soms zeer hevig. Het feit dat de Fransen aanvankelijk het eigen uniform en de eigen kokarde droegen, herinnerde onze voorouders voortdurend aan de Franse voogdij. De Belgische kokarde was trouwens slechts moeizaam vanaf 1830 doorgedrongen in het leger. Daarbij moesten provinciale en gemeentelijke kleuren worden verdrongen.

Nadat in oktober 1831 het zwart van onze nationale driekleur definitief aan de hijskant was gekomen, werd op 1 december 1831 het eerste officieel embleem door Leopold I uitgereikt aan kolonel J. Leboutte, commandant van het vierde infanterieregiment (16). Het eerste linieregiment kreeg er een te Gent op 12 januari 1832 (17). Onder de regering van Leopold I werden ca. 20 emblemen uitgereikt. Er bestond een zekere gelijkenis met dat van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden uit 1820. Bovenop de stok prijkte de Belgische leeuw op een voetstuk rustend op een krans van laurier- en eikebladeren; de nationale leuze en het monogram van Leopold I stonden op het voetstuk. Het doek was de driekleur met het zwart aan de stok en franjes eromheen (18).

(14) E. WANTY, *Le Milieu Militaire Belge de 1831 à 1914*, Brussel, 1957, p. 40; J.-R. LECONTE, *La formation ...*, p. 142; *MG*, 24.11.1833, p.1.C; *Courrier de la Meuse (CM)*, 24.V.1839, p.2.C.

(15) Over de Militaire School zie het *Gedenkboek 1834-1984. 150 Jaar Militaire School*, Brussel, 1984, 428 p.

(16) L. LECLEIR, *Emblemen...*, p. 19.

(17) ID., *op.cit.*, p. 37.

(18) ID., *op.cit.* p. 20.

Het enige typische Belgische uniform uit onze geschiedenis was de blauwe kiel van de opstandelingen uit 1830 (19). Nog een tijd lang bleef dit plunje in voege bij de jagerseenheden die als kern hadden de revolutionairs van 1830. Maar al spoedig koos het Belgische leger een uniform door het Franse geïnspireerd. De publieke opinie, vooral in Vlaanderen, spotte graag met de dure galons naar Frans voorbeeld (20). De mooie afbeeldingen van J.B. Malou en C. Payen tonen hoe de kroon als motief werd gebruikt op sjako, sjapska...

Of de Brabançonne in die periode al of niet veel werd gezongen, wordt weinig vermeld. Wel bleken de troepen in 1838, ter gelegenheid van de polemiek rond het verdrag van Londen, zich te verplaatsen onder het zingen van het Vaderlandse Lied (21).

Op 11 juli 1832 werd de Leopoldsorde ingesteld. Nu had de nieuwe staat zijn eerste orde met het devies "Eendracht maakt macht" en de Belgische leeuw aan de voorzijde (22). Het IJzeren Kruis werd als onderscheiding ingevoerd op 8 oktober 1833. Het werd verleend aan allen die gewond waren, of uitzonderlijke diensten hadden bewezen aan het land, tussen 25 augustus 1830 en 4 februari 1831. Op 5 april 1835 hadden reeds 1633 burgers en militairen het ereteken gekregen (23). In oktober 1841 wilde de minister van Oorlog, G. Buzen, een anciënniteitskruis invoeren, waarvan het lint de Belgische driekleur zou zijn. Maar de weerstand van de volksvertegenwoordiging dwarsboomde het betreffende Koninklijk Besluit (24).

De 467 gesneuvelden van de revolutie van 1830 kregen een grafmonument op een Brussels plein, dat omgedoopt werd tot Martelarenplein. Dit gedenkteken werd ingehuldigd op 24 september 1838. Later werden nog andere monumenten op ditzelfde plein opgetrokken (25).

(19) *Bulletin officiel des décrets du Congrès national de la Belgique et des arrêtés du pouvoir exécutif*, 8.IV.1831, p. 324.

(20) E. ZETTERNAM, *Gedenkschrift van eenen koperen knop* (Verzamelde werken, dl. II), Antwerpen, 1876, p. 816; *Journal des Flandres (JF)*, 9.VI.1836, p. 1.C.

(21) *L'Indépendant (IND)*, 18.XII.1838, p. 2.B; *JF*, 18.XII.1838, p. 3.B; 19.XII.1838, p.2.C; 27.XII.1838, p. 2.A.

(22) H. QUINOT, *Recueil illustré des ordres de chevalerie et décorations belges de 1830 à 1963*, Brussel, 1963⁵, pp. 61-62.

(23) *Exposé de la situation du royaume de 1876 à 1900*, dl. I, Brussel, 1907, p. 93.

(24) H. QUINOT, *op.cit.*, pp. 223-224; (S.n.), *Du remplacement militaire, à propos de quelques actes du département de la guerre, mars 1843*, Brussel, 1843, p. 15; *JF*, 22.VII.1842, p. 3.B.C.; 4. VIII, 1842, p. 2.C. *IND*, 4.VIII.1842, pp. 2.B.C.-4.A.B.; 5.VIII.1842, p. 3.A.

(25) *Exposé...1876 à 1900*, dl. I, p. 93.

De nederlaag van het Belgische leger in 1831, de inname van de citadel van Antwerpen door Franse troepen in 1832 en de ondertekening van het verdrag van Londen in 1839, leidden tot grote misnoegdheid in Belgische politieke en militaire middens. In 1838 zetten enige officieren een samenzwering op touw om de afstand van een gedeelte van Limburg en Luxemburg tegen te gaan. Om dit doel te bereiken leek hun een ontbinding van de kamers, om de vermindering van de liberale vertegenwoordiging te bekomen, het beste middel (26). De katholieken waren immers, naar de woorden van de vorst, de enigen met een nationaal gevoel (27).

In een de facto meertalig land was de kennis van de beide landstalen voor de bevelvoering zeer belangrijk. Maar van de stafofficieren werd alleen de kennis van het Frans geëist en, volgens het betreffende Koninklijk Besluit : "Parler et écrire, s'il est possible, au moins une autre langue vivante" (28). In 1834 voorzag het eerste programma van de Militaire School alleen de kennis van het Frans (29). Al spoedig stelde men vast dat de kandidaat-officieren het Frans onvoldoende beheersten (30). Dit had als gevolg dat bijna uitsluitend van huis uit Franstaligen tot officier bevorderd werden. Bij de benoeming tot onderluitenant in 1836 bleken er van de 23 nieuwe officieren 18 afkomstig te zijn uit Waalse provincies, 2 uit Brabant, 2 uit Leuven en 1 uit Gent (31). In 1837 wilde de regering, daartoe aangemaand door de volksvertegenwoordiging, overgaan tot de wettelijke regeling van het statuut van de Militaire School. Het liberale kamerlid F. Delanghe diende een amendement in op het regeringsontwerp om de studie van het Nederlands verplichtend te stellen. Daarop kwam heel wat reactie los, maar uiteindelijk aanvaardde een meerderheid het amendement (32).

(26) J.R. LÉCONTE, *La formation...*, pp. 161 en 164.

(27) L. SCHEPENS, "De koninklijke bezoeken aan de provincies", *Wij, Koning der Belgen...*, p. 91.

(28) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *Bibliographie van den Vlaamschen taalstrijd*, dl. I, Gent, 1904, p. 105 (KB, 19.VIII.1831, *Le Belge*, 27.VIII.1831, *Le Courrier*, 28.VIII.1831).

(29) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. I, p. 115 (*Moniteur belge*, 19 en 20.VI.1834); V. DEGUISE, *Histoire de l'École Militaire de Belgique*, Brussel, 1895, p. 30.

(30) ID., *Ibidem*, p. 130 (*IND*, 12.VI.1835). Op 80 kandidaten waren er 52 die onvoldoende Frans kenden.

(31) ID., *Ibidem*, p. 143 (*Moniteur belge*, 28.VII.1836).

(32) ID., *Ibidem*, pp. 158-159 (*IND*, 1 en 28.XII.1837), p. 160 (*Moniteur belge*, 21.III.1838); p. 162 (P. BLOMMAERT, "De studie der Vlaamsche taal verplichtend in de Krijgsschool", *Bijdragen der Gazette van Gend*, pp. 1-5); V. DE GUISE, *op.cit.*, p. 73.

Ongetwijfeld was de godsdienst een belangrijke natievormende factor geweest doorheen de eeuwen en tot in de revolutie van 1830. België was een bijna homogeen katholiek land. Daarop speelde de koning in niettegenstaande hij zelf Luthers was. Maar merkwaardig genoeg maakten de staatsleiding en het leger daarvan weinig gebruik. De vrijzinnigheid van heel wat vreemde officieren had daar wel iets mee te maken (33). Daarenboven was een niet onaanzienlijk aantal Belgische officieren onkerkelijk of weinig kerkelijk en lid van een of andere burgerlijke of militaire loge (34). In het reglement was aanvankelijk wel de nodige bescherming ingebouwd voor het actief beleven van de eigen godsdienst. Zo werden op zon- en feestdagen de manschappen, die een eredienst wensten bij te wonen, door de kapitein met dienst naar de kerk geleid (35). Toch hadden de natuurlijke verdedigers van de godsdienst, de aalmoezeniers, wegens een Koninklijk Besluit van 30 december 1833, een weinig benijdenswaardig statuut. Benevens het feit dat zij, op twee na, allen nog een andere opdracht vervulden, maakten zij geen deel uit van het kader, werden niet gelijkgesteld aan een militaire rang en mochten de soldaten niet verzamelen in of buiten de kazerne. De toegang tot dit gebouw werd hun zelfs ontzegd (36). Wel moesten bij bepaalde gelegenheden alle officieren deelnemen aan kerkelijke plechtigheden (37). Zich beroepend op de grondwet protesteerden vrijzinnige officieren daartegen in militaire tijdschriften (38). Uiteindelijk werd het reglement gewijzigd en kon de aanwezigheid van de officieren nog enkel op nationale plechtigheden geëist worden. Toch was ook dit nog in strijd met artikel 15 van de grondwet (39). Zo bleef de overheid het bijwo-

(33) A. SIMON, *Léopold Ier*, Brussel, 1963, p. 92; dit thema, alsook de verwijdering komt eveneens aan bod in ons artikel "Het dagelijkse leven van de Belgische soldaat, 1830-1848", *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1982, nr. XXIV-5-6, pp. 465-494 en 529-560.

(34) Cfr. F. BORNE en E. WITTE, *Documents relatifs à la franc-maçonnerie belge du XIXme siècle (1830-1855)* (I.U.C.H.G. nr. 69), Leuven-Parijs, 1973, 821 p.; R. DESMED, "Les problèmes de la défense nationale de 1830 à 1914 vus par des Francs-Maçons belges, particulièrement à Bruxelles", *Akten van het Colloquium over de Belgische Krijgsgeschiedenis (1830-1980)*, Brussel, 1981, pp. 426-447.

(35) *Règlement concernant le service intérieur, la police et la discipline de l'infanterie*, Brussel, 1831, p. 41.

(36) J.-R. LECONTE, *L'Aumônerie militaire belge, son évolution de l'époque hollandaise à l'organisation actuelle*, Brussel, 1966, p. 11.

(37) *IND*, 22.VII.1833, p. 3.B.

(38) F.D., "Urgence d'un nouveau règlement sur le service intérieur des corps", *La Revue Militaire. Journal de l'armée belge*, dl. II, 1834-1835, p. 628.

(39) Art. 15 : Niemand kan worden gedwongen op enigerlei wijze deel te nemen aan handelingen en plechtigheden van een eredienst of de rustdagen ervan te onderhouden.

nen van het Te Deum beschouwen als deel uitmakend van de dienst, wat soms aanleiding gaf tot moeilijkheden. De latere generaal H.A. Brialmont b.v. werd als jong onderluitenant, in 1846 drie maand op non-activiteit gesteld, omdat hij had geweigerd het Te Deum bij te wonen (40).

Aan de andere kant misbruikten sommige antiklerikale bevelhebbers hun macht en invloed om de godsdienstige praktijk van hun meestal christelijke manschappen te hinderen. Ze voorzagen inspecties en oefeningen op zon- en feestdagen, zodat de militairen hun kerkelijke plicht niet konden vervullen. Door sarcasme poogden ze het paasverzuim te bevorderen. Vooral in het Noorden van het land waar de godsdienst diep geworteld was, waren de anti-godsdienstige krachten binnen de krijgsmacht zeer actief. Onder druk van het parlement poogden de opeenvolgende ministers paal en perk te stellen aan die toestanden (41). Verschillende katholieke parlementariërs zoals senator P. de Ribeaucourt en kamerlid F. de Mérode, onderstreepten het belang van de religieuze en morele vorming voor de soldaat (42).

Schoorvoetend speelden de hogere legerleiding en het departement van Oorlog in op de diepste gevoelens van de overgrote meerderheid van het volk. De aanstelling van een eerste aalmoezenier te Beverlo, J.-B. Engelbosch, op 30 juni 1836, gaf aanleiding tot vele vitterijen. Financieel en materieel had hij het erg moeilijk om een parochie van de grond te krijgen. Aanvankelijk werd hij ook alleen betaald wanneer verschillende eenheden op oefening waren. Het ministerie bekommerde zich niet om de zielszorg van 1700 à 1800 man van het onderhoudsdetachement. In december 1836 kreeg J.-B. Engelbosch de bezoldiging die hem toeliet permanent in het kamp te verblijven. De bisschop van Luik C. Van Bommel, wist uiteindelijk voor zijn priester de wedde van kapitein, de nodige uitrusting en een kapel te bekomen. In 1837 werd ook nog een onderpastoor, J.A. Leenen, benoemd (43). Na de brand van januari 1838 bekwam het kamp van Beverlo de nodige kredieten voor de bouw van een stevige kapel (44).

De legerleiding poogde wel mee te werken aan de morele opvoeding van de haar toevertrouwde jongelingen. Zo werd in 1841 het vloeken (45) en vier jaar later het roken op straat verboden (46).

(40) Dossier A.H. Brialmont; KLM, nr. 0-4831.

(41) *Journal militaire officiel (JMO)*, 1835, pp. 345-346; 1844, p. 451, *CM*, 14.I.1836, pp. 3.C-4.A.; *JF*, 8.9.II.1841, p. 1.C.

(42) *MG*, 13.IV.1845, p. 1.A.; *JF*, 15.V.1845, p. 3.A.

(43) J.-R. LÉCONTE, *L'aumônerie militaire belge*, pp. 35-43.

(44) *L'Observateur (Obs)*, 5.I.1838, p. 3.B.

(45) *JF*, 10.VII.1841, p. 2.B.

(46) *JB*, 23.VI.1845, p. 2.B.

Generaal F. Chazal verdedigde zijn budget in december 1847 door o.a. te wijzen op de rol die de krijgsmacht speelde in de zedelijke opvoeding van de jeugd (47). Maar hij werd hierbij op hilariteit onthaald en de critici wezen op de burgerlijke stand in de garnizoenssteden en het groot aantal weinig stichtelijke instellingen die zich vestigden rond de kazernes (48). Nochtans werd tegen militairen, die een gebrek aan eerbied voor religieuze uitingen betoonden, soms opgetreden in uitvoering van het reglement (49). Zo werd een lansier aangehouden, die een beeltenis van de heilige maagd had beschimpt (50).

Enerzijds probeerde de Kerk, omwille van de gevaren die hun godsdienstig leven bedreigden, zoveel mogelijk jongelui aan de legerdienst te onttrekken; maar anderzijds bekommerde zij zich om het godsdienstig en zedelijk welzijn van de werkelijk ingelijfden. Naast vele andere bliken van interesse bezocht de dynamische bisschop van Luik, C. Van Bommel, in 1839 Sint-Laurentius, het militair hospitaal van zijn bisschopszetel. Hij onderhield er zich met de zieke soldaten en met de verplegende zusters (51). Om het de militairen niet te moeilijk te maken met de kerkelijke wetten, werden ze bijna volledig vrijgesteld van het vasten en vlees derven (52). Toch onderstreepte de vrijzinnige krant *Le Messager de Gand* ironisch het groot verbruik van stokvis of gedroogde kabeljauw in het leger gedurende de vastentijd (53).

In de periode 1842-1850 volbrachten ongeveer 24% van alle jongelieden hun legerdienst. Dat was toch altijd bijna een vierde van de mannelijke jeugd dat vanonder de kerktoren uitkwam. In het leger leerden zij leeftijdgenoten kennen uit andere dorpen, steden en landstreken. Zij hadden contacten met de plaatselijke "vreemde" bevolking. Daaruit sproten vaak exogene huwelijken voort... Op deze wijze droeg het leger bij tot de versmelting van de bevolking van de verschillende streken. Het leger vormde wel degelijk een smeltkroes van de nieuwe staat België (54).

(47) *JF*, 30.XII.1847, p. 2.C.

(48) *MG*, 1.I.1848, p. 3.A; 2.I.1848, p. 2.A.B.

(49) *Extrait de l'ordonnance concernant le service de l'infanterie belge dans les places*, Brussel, 1831, p. 37; *JF*, 14.VI.1833, p. 1.C.

(50) *Ibidem*, 16.VIII.1836, p. 1.B.

(51) *CM*, 22.III.1839, p. 3.A.

(52) *JF*, 18.II.1833, p. 4.A.

(53) *MG*, 25.III.1837, p. 1.V.

(54) *Exposé de la situation du royaume, 1841-1850*, Brussel, 1852, p. 604. Vóór 1839 lag dit percentage wel iets hoger maar wegens de slechte kwantitatieve gegevens was elke statistische verwerking erg moeilijk.

De effectieve legerdienst was voor de periode 1830-1848 steeds relatief kort. Ca. 1835, de tijd waarin de geschiedenis van Conscience Loteling zich afspeelde, duurde hij ongeveer 11 maand. In 1840-1841 bleek hij over één jaar te lopen en twee jaar later over maximaal 18 maand. In 1847 duurde hij ten hoogste twaalf maand, maar gedurende de vier daaropvolgende jaren werden de soldaten tijdens de zomer één maand opgeroepen. Dit betekende een terugkeer naar de toestand die vóór 1830 gold (55). Ook in de voorgaande jaren gebeurden er wederoproeping die sterk in duur varieerden, van tien dagen tot vijf weken (56). De duur van de legerdienst verschilde ook naargelang de eenheid, en zelfs waren er verschillen binnen dezelfde eenheid. De soldaten van de speciale wapens zoals cavalerie en artillerie, moesten langer dienen dan die van de gewone en ook wilde het gebruik dat enkele militairen iets langer werden behouden om een nieuwe klasse te begeleiden (57). Dit leek willekeur en er werd tegen geprotesteerd. De gematigde en sociaal voelende katholiek J.M. de Man d'Attenrode wilde reeds in 1845 dat de reële diensttijd bij de wet zou worden vastgelegd (58).

De militiewet van 8 januari 1817 voorzag uitdrukkelijk in artikel 2, dat elk bataljon zou worden gevormd uit bewoners van een aantal aan elkaar grenzende gemeenten, bij voorkeur deel uitmakend van dezelfde provincie. Die bepaling gold echter niet voor de artillerie, de cavalerie en de logistiek. Zij voorzag ook niet dat de eenheden in de geboortestreek van de manschappen zou worden gelegerd, wat de facto toch meestal zo was voor de infanteristen en cavalieristen, zoals blijkt uit de verdeling over de regimenten van de Oostvlaamse rekruten voor de jaren 1835, 1836 en 1845 (59). De dienstplichtigen van de speciale wapens vervulden vaak hun legerdienst ver van huis : Brabanders en Antwerpenaars belandden bij de vestingartillerie te Ieper, Oost-Vlamingen kwamen in Luik terecht... (60). Manoeuvres gaven aanleiding tot een tijdelijk verblijf te Beverlo of elders (61). Als een gevolg van overplaatsing of permutatie van eenheden, was er soms ook bij het "paardevolk" en het "voetvolk" een discrepantie tussen de streek van herkomst en de

(55) H. CONSCIENCE, *De loteling*, (Volledige werken, dl. III), Antwerpen, 1867, p. 10; *JB*, 20.III.1841, p. 1.C; *JF*, 24.XII.1843, p. 1.A; *Exposé, 1841-1850*, p. 589; *MG*, 22.V.1839, p. 1.A.

(56) *IND*, 22.XI.1838, p. 1.A.

(57) *JF*, 27.28.IV.1840, p. 3.A.

(58) *MG*, 12.IV.1845, p. 3.B.C.

(59) *MG*, 19.III.1835, p. 2.A; *Annuaire officiel de l'armée belge, 1835*; *MG*, 28.IV.1836, p. 1.B; *Annuaire, 1836*; *JF*, 4.X.1845, p. 2.C; *Annuaire, 1845*.

(60) *JF*, 31.VII.1832, p. 1.B; 11.VIII.1832, p. 1.C; *IND*, 14.I.1835, p. 4.A.

(61) *JF*, 23.IX.1837, p. 3.B.

plaats van kazernering (62). De reden daarvoor was niet altijd duidelijk en de kritiek bleef dan ook niet achterwege (63). In oorlogstijd aanvaardden de tijdgenoten wel zonder mopperen dat de eigen jongens ver van huis in de grensstreken lagen (64).

Sommige regimenten werden verplaatst om te vermijden dat de militairen in de plaatselijke bevolking zouden opgaan (65). De ondermijning van de eenheden van het leger van het Koninkrijk der Nederlanden die op het einde der jaren 20 in het Zuiden waren gestationeerd, had de regering ongetwijfeld tot nadenken gestemd. Toch protesteerden in 1832 Antwerpse officieren gelegerd te Luik, samen met de andere sinjoren, tegen de protocollen die o.a. de sluiting van de Scheldemonding voorzagen. De Belgische regering sanctioneerde elke uiting van streekgebondenheid (66). In 1847 verboden de korpscommandanten van de Kurassiers en van een Linierregiment, beide gelegerd te Brugge, het herbergbezoek aan hun officieren waar het contact met de burgers het uniform kon ontieren. De reacties waren zo hevig dat de minister, niet de korpscommandanten maar wel de ... eenheden verplaatste (67).

De dienstplichtigen bevonden zich dus dikwijls betrekkelijk ver van huis. De spoorwegen waren nog weinig uitgebreid en relatief duur en de meeste verlofgangers konden slechts na een of meerdere dagmarsen de vertrouwde omgeving bereiken. Brieven vormden wel een schakel met de familie. De soldaten genoten van een gunsttarief maar moesten toch nog 5 centiem port betalen aan de militaire brievenbesteller (68). Ook gebeurde het dat, tengevolge van manoeuvres, een brief wekenlang op zijn bestemming lag te wachten. Om daaraan te verhelpen werden grote kampen voorzien van een postdienst. In juli 1835 werd een vaste postverbinding georganiseerd tussen Diest en Beverlo (69). Drie jaar later volgde een ontvangerskantoor van de posterijen in hetzelfde kamp (70). Maar het analfabetisme, zowel van

(62) *JF*, 28.III.1831, p. 2.A; 15.IV.1831, p. 1.B; 3.VIII.1832, p. 1.C; 20.VIII.1832, p. 1.B; 17.I.1840, p. 2.B; *MG*, 15.X.1832, p. 1.C; 13.I.1833, p. 3.A; *OBS*, 4.I.1838, p. 2.D; 3.I.1839, p. 3.B.

(63) *JF*, 1.I.1845, p. 2.A; 26.VIII.1846, p. 1.B; 27.VIII.1846, p. 1.B.

(64) *Ibidem*, 22.III.1831, p. 1.B; 23.III.1831, p. 2.A.

(65) *IND*, 21.IX.1834, p. 2.C; *JF*, 1.IV.1843, p. 2.C; 7.XII.1843, p. 1.A. Het 1ste linieregiment verbleef in 1833 te Kapellen, in 1834 te Diest, 1839 te Luik, 1843 te Brugge, 1846 te Antwerpen.

(66) *IND*, 22.VIII.1832, p. 3.C.

(67) *JF*, 17.X.1847, p. 2.A; 8.9.XI.1847, p. 2.B.

(68) (S.n.), "Service des postes de l'armée", *La revue militaire. Journal de l'armée belge*, dl. V, 1838, pp. 66-67.

(69) *JF*, 28.VII.1835, p. 2.B.

(70) *Bulletin officiel des lois et arrêtés royaux de la Belgique*, Brussel, 31.I.1838, p. 103.

de dienstplichtigen zelf, als van hun familie, beperkte de mogelijkheden tot schriftelijk contact.

In deze eerste periode, van 1830 tot 1848, greep vooral een onbewuste natievorming plaats. De verovering van de onafhankelijkheid door vrijwilligers uit alle landsgedeelten had het samenhorheidsgevoel bij de bevolking zeer versterkt. Verder werd het smeltkroes-effect nog bevorderd door de rekrutering en samenbrenging van jongelieden uit een ruim gebied, de verplaatsing van de regimenten naar andere provincies en de vriendschappen en huwelijken die uit de contacten tussen soldaten en plaatselijke bevolking ontstonden. De natievormende krachten werden afgezwakt door de regionale rekrutering en ook door het feit dat Leopold I, die vooral bekommerd was om een degelijke bevelvoering van zijn leger, orangistische en vreemde officieren boven de eigen nationalistische amateurs bleef verkiezen. De attributen van een nieuwe staat : emblemen, decoraties, uniformen en nationale hymne, bevorderden ook de natievorming.

HET GEVAAR DREIGDE EENS TE MEER UIT HET ZUIDEN, 1848-1870

In februari 1848 werd Louis-Philippe, schoonvader van Leopold I, van de Franse troon gestoten. Binnen de Franse opstandige beweging gingen stemmen op om de revolutie naar het buitenland, en in de eerste plaats naar België, uit te dragen (71). In ons land roerden zich enkele overtuigde en zeer actieve republikeinen. Zij hadden in november 1847 te Brussel de "Association démocratique" gesticht. Erevoorzitter was een oud-generaal uit de revolutie-jaren, A. Mellinet. L. Jottrand was voorzitter en Karl Marx een van de ondervoorzitters. Deze beweging poogde tevergeefs opstanden te ontketenen in Gent en enkele Henegouwse steden. Begin maart 1848 zetten republikeinse, liberale en vroeg-socialistische bewegingen Nederland en vele Duitse vorstendommen in rep en roer. Met het oog op de vorming van een Belgisch legioen wierven Franse en Belgische republikeinen vrijwilligers onder de werkloze Belgische arbeiders in Frankrijk. Zij waren overtuigd dat de Belgen, bij de overschrijding van de grens door de republikeinen, in opstand zouden komen tegen Leopold I. Om dit oproer voor te bereiden werden opruiers naar de voornaamste steden gestuurd. Onderduims ondersteunde de Franse regering de wervingscampagne voor het Belgische

(71) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. II, p. 166 (*L'Emancipation*, 15.VIII.1848).

revolutionaire republikeinse leger. Reeds op 10 maart 1848 verwittigde de Belgische ambassadeur te Parijs, prins E. de Ligne, dat een aanval nakend was.

Op 25 maart 1848 reisden 800 gewapende mannen, onder leiding van J. Fosses, per trein naar de Belgische grens. De aanvoerder was een gewezen officier die deel had genomen aan de Belgische omwenteling van 1830. In het station van Quiévrain werd zijn troep ontwapend; Fosses zelf kon echter ontkomen. Een tweede groep van ongeveer 2000 man rukte op vanuit Rijsel en overschreed de grens in de nacht van 28 op 29 maart. Onder tromgeroffel en getooid met Franse kokardes ontmoetten ze om zeven uur 's morgens in een gehucht met de zeer toepasselijke naam, Risquons-Tout, een afdeling van de Belgische strijdkrachten bestaande uit 200 infanteristen, 25 ruiters en twee stukken geschut, onder het bevel van generaal J. Fleury-Duray. Na een vuurgevecht dat twee uren duurde en bij het ontwaren van de aanrukkende Belgische versterkingen, sloegen de revolutionairs op de vlucht. Een twintigtal opstandelingen en één Belgisch onderofficier hadden er het leven bij ingeschoten, vijf soldaten waren gekwetst en een honderdtal opstandelingen vielen in Belgische handen. Ongeveer zeshonderd wapens werden buitgemaakt. Enkele opstootjes grepen plaats in Brussel, Gent, Charleroi en Doornik. Maar de mislukking van de invasie brak ook de strijd lust van de Belgische republikeinen. Ondertussen poogden de uitwijkelingen in Frankrijk een nieuwe operatie op het getouw te zetten, maar nu ontbrak de Franse steun en de leiders werden zelfs gevangen genomen. In België verschenen voor het assisenhof te Antwerpen ca. zeventig beklagden. Zestien, onder wie de gewezen generaal, A. Mellinet, werden ter dood veroordeeld maar nadien begenadigd (72).

De overwinning op de revolutionairen had het prestige van het land en het leger, maar nog meer dat van de koning, verhoogd. Zelfs de eenmaal oppermachtige Metternich zocht een veilig onderkomen bij de vorst die vroeger zijn ordening van Europa had doorkruist. Maar toch was het gevaar slechts tijdelijk geweken want spoedig leefden zowel katholieken als liberalen in België opnieuw in voortdurende vrees voor het, althans verbaal, agressieve Frankrijk. Franse kranten en politici hadden het aanhoudend over de natuurlijke

(72) BRUSSEL, KLM; Dossier Risquons-Tout et la vie politique de 1848; L. MAES, *L'Affaire de Risquons-Tout*, Moeskroen, 1935, 206 p.; L. LECONTE, *Le Général A.-F. Mellinet et sa Brigade "La Victorieuse"*, 2 dln., Kortrijk, (s.d.), 382 en 311 pp.

grenzen van Frankrijk en voor onze gewesten was dat de Rijn. Het was duidelijk dat er voor België geen plaats was in dit concept (73). Eigenlijk was deze houding niet zo nieuw. Na de diplomatieke nederlaag die Frankrijk had geleden in de Oosterse kwestie in 1840, wilden een aantal persmensen dat Frankrijk compensatie zocht in België (74). Ook de Duitsers droomden van de Maas als natuurlijke grens voor een herboren Heilig Roomse Rijk der Duitse Natie. De nationalistische dichter en filosoof, E. Arndt, had het zelfs over de Ardennen en de Schelde als de "uralte Grenzen" van het Duitse volk en in het parlement van Frankfurt noemde hij België het Duitse Lombardije (75). Zelfs Palmerston, de vader van België, aanzag de Belgische neutraliteit als moeilijk te verdedigen (76). Om aan deze dubbele bedreiging het hoofd te kunnen bieden, besliste onze vorst reeds in de jaren 1840, na consultatie van enkele militaire specialisten, Antwerpen uit te bouwen tot een nationale vesting. Toen Napoleon III in 1860 het neutrale deel van Savoie, de streek palend aan het meer van Genève, inlijfde, vreesden de Belgen weldra hetzelfde lot te ondergaan (77). De opslorping van Sleeswijk-Holstein in 1864 op taalgronden deed die bezorgdheid nog toenemen (78). In 1866 vreesde België op zijn beurt het slachtoffer te worden van een overeenkomst tussen Bismarck en Napoleon III. De eenmaking van Duitsland en Italië in de jaren 1860 scheen de overlevingskansen van kleine staten als België en Nederland te verkleinen. Tussen deze twee landen groeide dan ook een duidelijke wil tot toenadering waarbij België meestal het initiatief nam. Inderdaad, vooral België stond er slecht voor. Deze staat dankte immers gedeeltelijk zijn ontstaan aan een internationale conferentie en, in een Europa dat zou worden herschikt volgens een op taalbasis gefundeerd nationalisme, was er schijnbaar geen plaats voor België (79).

(73) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. III, pp. 2-3 (IND, 1.4.18. I.1853; *De Broedermin*, 13.I.1853).

(74) H. VON DER DUNK, *Der deutsche Vormärz und Belgien 1830/48*, Wiesbaden, 1966, pp. 219-220.

(75) P. CROKAERT, *Brialmont. Eloge et Mémoires*, Brussel, 1925, p. 239; H. VON DER DUNK, *op.cit.*, pp. 64 en 362-364.

(76) (H.A.) BRIALMONT, *Situation militaire de la Belgique et travaux de défense de la Meuse*, Brussel, 1882, *passim*.

(77) C. TAMSE, *Nederland en België in Europa (1859-1871). De zelfstandigheidspolitiek van twee kleine staten*, Den Haag, 1973, p. 122.

(78) ID., *op.cit.*, p. 125.

(79) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. IV, pp. 249-250 (*L'Etoile belge*, 15.XII.1865).

De dood van Leopold I met zijn rijke militaire en diplomatieke gaven, in 1865, verergerden de gevaren voor België. Zouden de Antwerpse forten die sinds de jaren 1850 de verouderde Wellingtonlinie vervingen, het regime en de staat zelf kunnen redden? Steeds meer zette België zich af tegen het opdringerige Frankrijk. In 1867 verklaarde de eerder Pruisisch gezinde generaal van Vlaamse oorsprong, A. Eenens, in een Gemengde commissie, dat er een einde moest komen aan het imiteren en samenwerken met Frankrijk op militair vlak (80).

In 1849 schreef de minister van Oorlog, generaal F. Chazal, een wedstrijd uit voor schoolboeken ten behoeve van de regimentsscholen en de Compagnie voor troepskinderen (81). Onder het nummer drie vonden we de vooropgestelde themata van het geschiedenisonderwijs. Het doel was als volgt geformuleerd "de lui (de leerling) inspirer l'amour de son état, l'attachement à la patrie, au Roi, aux institutions et à ses chefs; elle présentera de nombreux exemples à l'appui des principes que l'on cherche à inculquer dans l'esprit et le coeur des militaires". De inhoud moest omvatten "un résumé de l'histoire de la Belgique, depuis l'époque de la réunion de toutes les provinces sous l'autorité de Philippe-le-Bon" (82). Deze tekst lag helemaal in de geest van de uitspraak die aan Goethe wordt toegeschreven: "Het beste in het geschiedenisonderwijs is het enthousiasme dat het opwekt" (83).

In 1851 verscheen van de hand van kolonel-ingenieur en doctor in de wetenschappen B. Renard, een volumineus boek dat het eerste deel moest zijn van een politieke en militaire geschiedenis van België (84). Het bleef bij dit eerste deel dat onze geschiedenis vanaf de oertijd tot en met de Romeinse tijd behandelde. Dit werk was door-drongen van een vurig nationalisme. Het legde aanhoudend de na-

(80) (L.) DE RYCKEL, *Historique de l'Etablissement militaire de la Belgique*, dl. I, Gent, 1907, p. 336.

(81) De regimentsscholen verstrekten een elementaire vorming aan soldaten om er korporaals en onderofficieren van te maken. De Compagnie voor troepskinderen vormde kinderen van militairen tot onderofficieren en een niet onbelangrijk percentage werd zelfs officier. Cfr. L. DE VOS, "Enkele aspecten van het militaire middelbare onderwijs", *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1978, XXII-6, pp. 465-486.

(82) *JMO*, 1849, p. 266.

(83) G. MOSSE, "Mass Politics and the Political Liturgy of Nationalism", E. KAMENKA ed., *Nationalism, the nature and evolution of an idea*, Londen, p. 40.

(84) B. RENARD, *Histoire politique et militaire de la Belgique. Etudes et recherches sur la nationalité du peuple belge depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, dl. I, Brussel, 1851, 595 p.

druk op het reeds bestaan van België in een ver verleden. Ook werden de Belgische deugden zoals moed en handelsgeest verheerlijkt. Maar de verbroedering tussen Walen en Vlamingen was toch wel het hoofdthema.

Rond 1860 kwamen de van vaderlandsliefde doordrenkte geschriften van de eerste afgestudeerden van de Militaire School op de markt. Deze officieren hadden toen een voldoende hoge rang bereikt, nl. majoor of kolonel, om zonder al te veel moeilijkheden te publiceren onder hun eigen naam. Zo verscheen van de hand van H. Guillaume in 1858 *Histoire des Gardes Wallonnes au service d'Espagne* (sic). In de inleiding schreef hij : "...populariser la mémoire de tant de vaillants officiers qui ont honoré le nom belge, m'a paru une oeuvre digne des sympathies de tous les amis de la gloire nationale" (85). Twee jaar later zag het *Complément de l'oeuvre de 1830* van H.A. Brialmont het licht. In dit merkwaardig werk verdedigde de auteur de stelling dat België zijn verloren grondgebied in Europa moet terugwinnen door de kolonisatie van overzeese gebieden. Want ieder land heeft behoefte aan uitbreiding en dit is tevens een uitlaatklep voor sociale spanningen (86).

De nationale hymne, de Brabançonne, werd bij alle officiële en ook wel bij officieuze plechtigheden uitgevoerd. Op 19 november 1864 vertrok een tweede Belgisch detachement vanuit de haven van Saint-Nazaire naar Mexico. De Belgische muziekkapel speelde er de *Brabançonne*, *Partant pour la Syrie* en de *Air Autrichien* (87). Deze troepen werden in Mexico ingezet vooral om de dynastieke belangen van het Belgische koningshuis te verdedigen. Charlotte, de vrouw van de Mexicaanse keizer Maximiliaan, was immers de dochter van Leopold II, koning van België.

Tussen 1848 en 1914 werden de meeste monumenten opgetrokken die nu nog ons stadsbeeld versieren, de vele gedenktekens voor de gesneuvelden van de Wereldoorlogen niet te na gesproken. De inhuldiging van de Congreskolom te Brussel in september 1850 was vooral bedoeld als een hulde aan het Nationaal Congres. Toch maakten de keuze van de datum van de inhuldiging en de krijgstaferelen op de kolom gebeiteld, ervan een militair monument, dat na de eerste wereldoorlog verder in die zin zou worden uitgebouwd. Het stand-

(85) (H.) GUILLAUME, *Histoire des Gardes Wallonnes au service d'Espagne*, Brussel, 1858, VIII + 439 p.

(86) (H.A.) BRIALMONT, *Complément de l'oeuvre de 1830. Etablissements à créer dans les pays transatlantiques. Avenir du commerce et de l'industrie belge*, Brussel, 1860, 219 p.

(87) (M.) LOISEAU, *Le Mexique et la Légion belge, 1864-1867*, Brussel, 1870, p. 6.

beeld voor Ègmont en Hoorn werd opgericht in 1865. Ongetwijfeld kaderden deze geschiedkundige figuren in een liberale politiek maar tevens waren ze getuigen van een militair verleden en didactische voorbeelden voor het gewone volk. In 1867 werd te Beverlo een herdenkingszuiltje ter nagedachtenis van de bloedige slag bij Tacambaro in Mexico, onthuld (88). Hetzelfde jaar werd zonder veel luister te Oudenaarde een monument ingehuldigd ter herdenking van dezelfde slag. Alle katholieke volksvertegenwoordigers en ook de radicaal-liberalen waren gekant tegen de oprichting van dergelijke monumenten die de "verslaving" van een volk ophemelden. Ook het leger wilde het Mexicaans avontuur maar liefst vergeten. In diezelfde periode werden nog de standbeelden voor Karel de Grote, Godfried van Bouillon en Jacob van Artevelde opgericht.

Ook in de meer elitair gerichte schilderkunst vinden we een zekere verheerlijking van het leger terug; b.v. bij G. Wappers met zijn *Episode uit de omwenteling van 1830*, N. De Keyser met *De slag bij Woeringen*; verder zijn er de lithografieën van J.-B. Madou en C. Payen die de kleurrijke uniformen vereeuwigen (89). Maar naast deze kunstwerken die rechtstreeks het leger of militaire feiten en personages ophemelen, bestonden de vele spotprenten o.a. van J. Baseleer tegen de Antwerpse forten gericht en van Braud, een anagram voor J. Dubar, tegen het leger zelf, die het aanzien van de krijgsmacht en dus ook zijn bindende kracht zeker niet ten goede kwamen (90). In het buitenland aanzagen velen het verzet tegen de versterking van Antwerpen als een gebrek aan nationale rijpheid (91).

Het gebruik van een enkele taal speelde sinds de Franse revolutie een belangrijke rol in het nationaal bewustzijn. Maar het Belgische leger zal om praktische redenen aanhoudend tegen dit beginsel ingaan, zonder evenwel de Vlaamsgezinden te bevredigen. De meeste rekruten, vooral de Vlaamse maar ook vele Waalse, kenden eenvoudig

(88) A. DUCHESNE, *L'expédition des volontaires belges au Mexique 1864-1867*, dl. II, Brussel, 1968, pp. 426-429 en 648.

(89) *Episode... en De slag...* (BRUSSEL, Koninklijke Musea voor Schone Kunsten). Iets meer over de betekenis van J.-B. Madou en C. Payen in J. LORETTE, "Sources pour une histoire de la psychologie du militaire belge", *Revue Internationale d'Histoire Militaire*, 1970-29, p. 778.

(90) BRUSSEL, Koninklijke Bibliotheek en Koninklijk Legermuseum, Prentenkabinet.

(91) C. TAMSE, *op.cit.*, p. 167. Over de Antwerpse forten en de kleinburgerlijke, Vlaamse, antimilitaristische en antiroyalistische Meetingpartij, zie het uitstekende werk van L. WILS, *Het ontstaan van de Meetingpartij te Antwerpen en haar invloed op de Belgische politiek*, Antwerpen, 1963, 331 p.

geen Frans. Van de oprichting van de Compagnie voor troepskinderen in 1847 af vonden we in het programma naast het Frans altijd het Nederlands. Wel bleek het Frans, naar de punten afgemeten, ongeveer tweemaal zo belangrijk als het Nederlands. De uitlatingen van de minister van Oorlog, F. Chazal, dat België geen eigen taal bezat, vielen bij de Vlaamsgezinden niet in goede aarde (92). Verschillende kranten toonden zich erg tevreden bij het ontslag van de "vreemdeling" Chazal in juli 1850. Ze drukten zich uit in de volgende bewoordingen : "Il faut que nul étranger, naturalisé ou non, ne soit désormais admis dans l'armée...", en verder nog : "... l'esprit national, sur lequel il faut s'appuyer davantage" (93). In 1853 werden maatregelen getroffen om de nog resterende niet genaturaliseerde Fransen en Polen uit het leger te verwijderen. Het ging hier vooral om de Polen. Onze vorst wilde de Russische tsaar gunstig stemmen met het oog op het aanknopen van diplomatieke betrekkingen (94). De vijandige houding van het Franse keizerrijk tegenover België, werd door vele intellectuele Vlamingen benut om de verfransing te bestrijden. De Vlamingen die zich tegen het Frans te weer stelden werden geprezen als goede Belgen (95).

In een *Code de justice et de discipline militaire* van 1851 kwamen een aantal artikelen met Nederlandse vertaling voor. De auteur noteerde daarbij "l'art (...) n'étant pas très exactement (sic) traduit, nous croyons utile de donner le texte hollandais". Het ging hier natuurlijk om een tekst die de revolutie van 1830 had overleefd (96). Dit feitje bewijst dat de auteur de kennis van het Nederlands veronderstelde bij een ruim deel van het officierenkader.

Reeds in januari 1840 had een petitie een reeks taalgrievens naar voren gebracht. Dit "zeer Belgische" en "zeer Vlaamse" stuk vroeg dat administratie, gerecht, de Rijksuniversiteit Gent en de rijkscholen in Vlaanderen de streektaal zouden gebruiken. Daarenboven wenste het een eigen Vlaamse academie. "Aldus had men alles overzien, buiten het Middenbestuur en het leger" (97).

(92) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. II, p. 213 (*Handelsblad*, 19.20.I.1850).

(93) ID., *Ibidem*, pp. 248-249 (*La Nation* en *L'Emancipation*, 12.VII.1850). F. Chazal was de zoon van een Frans politiek vluchteling, P. Chazal. Cfr. J. GAR-SOU, *Un grand soldat le Général Baron Chazal (1808-1892)*, Brussel, 1946, 59 p.

(94) J.-R. LÉCONTE, *La Formation...*, pp. 225 en 227-229.

(95) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. II, pp. 280-281 (*De Broedermin*, 28.XII.1851).

(96) P. GERARD, *Code de justice et de discipline militaire*, Brussel, 1851², pp. 184-185.

(97) F. PRIMS, *De wording van het nationaal bewustzijn in onze gewesten*, Antwerpen, 1938, pp. 192-193.

Op 27 juni 1856 besliste de katholiek-unionistische regeringsleider, P. De Decker, bij Koninklijk Besluit een volledig onderzoek in te stellen naar de Vlaamse taalgrievan. Bij de installatie van de negen leden tellende commissie gewaagde de officiële tekst van het indienen van voorstellen die de regering voor de Kamers kon verdedigen. Vermits het officiële België de Vlaamse grievan in een eng taalkader zag, moet het ons niet verwonderen dat zes letterkundigen onder wie H. Conscience, J.-B. David en F. Snellaert deel uitmaakten van de commissie. Tot voorzitter werd de Waalse democraat L. Jottrand verkozen. Ook de gewezen unionistische volksvertegenwoordiger, G. de Corswarem, was lid. Een van de belangrijke themata was de toestand in het leger. Om de discussie voor te bereiden werd een subcommissie samengesteld met H. Conscience en F. Snellaert. De eerste had de veldtochten van 1830-1831 in het Belgische kamp meegeemaakt als foerier en was vervolgens verschillende jaren onderofficier, terwijl F. Snellaert in die tijd fungeerde als arts in het Nederlandse leger. Bij de plenaire zittingen bleken David en de Corswarem zeer voorzichtig. De eerste vreesde door de "Vlaamse stam in (zijn) eigenheid te erkennen, tegelijk diens Belgische nationaliteit te kwetsen". De Waal Jottrand was resoluut voor de splitsing van het leger in eentalige regimenten. Hij stond bovendien de eentaligheid voor terwijl alle Vlamingen partijgangers waren van de tweetaligheid. Uiteindelijk werd een compromis van Jottrand zelf aanvaard. De Waalse regimenten zouden in Vlaanderen worden gestationeerd, de Vlaamse in Wallonië. Waalse officieren die Nederlands kenden zouden in Vlaamse regimenten dienen en omgekeerd. David steunde dit voorstel. De Corswarem vreesde naderhand dat het globale voorstellenpakket juist omwille van de splitsing van de krijgsmacht niet door de regering zou worden aanvaard. De regering De Decker viel tengevolge van het linkse straatrumoer. Ch. Rogier, de nieuwe, liberale regeringsleider en volksvertegenwoordiger voor Antwerpen, weigerde de voorstellen van de commissie te publiceren en te bespreken. Daarom gaven Jottrand, Snellaert en M. Van de Voort het in eigen beheer en in beide landstalen uit in 1859. Als antwoord daarop publiceerde Rogier op staatskosten een brochure die door de flaminganten als een kaakslag werd ervaren (98).

De tegenstanders van de gelijkberechtiging van de Vlamingen

(98) F. PRIMS, *op.cit.*, p. 206; maar vooral L. WILS, *Kanunnik Jan David en de Vlaamse Beweging van zijn tijd*, Leuven, 1957, pp. 260-275; de officiële teksten en enig commentaar vonden we bij T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. III, pp. 129-131. (*Le Moniteur belge*, 10.VII.1856; *Handelsblad*, 11.VII.1856); p. 255 (*De Schelde*, 23.24.I.1859).

poogden vervolgens de "landsgetrouwheid" van de Vlamingen in twijfel te trekken. Zelfs de Duitse "ambassadrice" van de Vlaamse verzuchtingen, Ida von Düringsfeld, beschouwde het voorstel van qua taal homogene regimenten te vormen, als erg nadelig (99). De vooraanstaande liberale politicus, L. Hymans, begon een ware kruistocht tegen het werk van de commissie vooral wat betrof de implicaties voor het leger. Hij slaagde erin de zaken voor te stellen als een "privilège inoui pour les Flamands, pour les Wallons une infériorité réelle" (100). Nochtans waren de toestanden in het leger voor de Vlamingen alles behalve rooskleurig. In 1878 betoogde de voormalige regeringsleider, P. De Decker, voor de Nederduitse Bond van Antwerpen, dat er in 1859 op 2635 Belgische officieren slechts 810 Vlamingen waren. Nochtans vormden de Vlamingen de meerderheid van de gewone soldaten (101). Een enkele maal beschreven de kranten het lot van de Vlaamse soldaat in het Belgische leger. Zijn leed veroorzaakt door heimwee naar de eigen vertrouwde omgeving, werd nog verzaagd door de vreemde en meestal onbegrepen taal, waarin hij bij het leger werd toegesproken en bevolen (102). De achterstelling van het Nederlands in de Militaire School bleef ook reacties uitlokken (103).

Toch putte iemand als J. De Laet uit de Belgische tweetaligheid een argument ten voordele van onze onafhankelijkheid. In mei 1866 drukte hij zich als volgt uit : "Au point de vue national la dualité linguistique du langage est une nécessité politique. Seule elle rend permanente la raison d'être de la Belgique, et assigne à notre pays son propre rôle dans la grande famille européenne; seule elle nous permet d'être nous-mêmes, de toucher à toutes les civilisations sans nous laisser dominer et absorber par une d'elles..." (104). In een diplomatiek rondschrijven van augustus 1868 verdedigde E. Banning deze zelfde stelling. Hij wees erop dat aan de grenzen van de grote naties bijna altijd bevolkingen leven waarin de twee elementen van de

(99) F. PRIMS, *op.cit.*, p. 210.

(100) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. III, pp. 253-255 (*L'Etoile belge*, 25.I.1859).

(101) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. VII, p. 260 (*De Brunselaar*, 31.III.1878).

(102) ID., *Ibidem*, dl. III, p. 273 (*Handelsblad*, 20. IV. 1859).

(103) ID., *Ibidem*, dl. III, p. 184 (*De Broedermin*, 2.V.1857), p. 185, *De Schelde*, 21.22.V.1857; *Gazette van Gent*, 24.V.1857; *Handelsblad*, 26.V.1857).

(104) F. PRIMS, *op.cit.*, p. 211.

grote buren elkaar naderen en zich vermengen (105). Opvallend was dat ook kolonel H.A. Brialmont in dezelfde richting dacht.

Het is opmerkelijk voor een katholiek land als België dat het protestantisme een belangrijke rol speelde in de leidende militaire kringen. Wel was Leopold I lutheraan en uit zijn correspondentie weten wij dat hij zijn geloofsgenoten steun verleende. Zo b.v. hielp hij de zoon van zijn predikant bij het opbouwen van een schitterende militaire carrière (106). H.A. Brialmont huwde met Justa De Potter, dochter van Louis De Potter, volgens de protestantse ritus. H. Jungbluth, de latere begeleider van kroonprins Albert, was protestant met sterke atheïstische neigingen. Professor Ch. Lagrange van de Militaire School was een protestant die door zijn bezielende theorie en zijn wijze van lesgeven een diepe invloed uitoefende op zijn leerlingen. De latere stafchef E. Galet, werd onder zijn invloed protestant. Toch speelde de Rooms-katholieke godsdienst nog een belangrijke rol in het militaire onderwijs. Het godsdienstonderricht bekleedde een ereplaats op het programma van de Compagnie en later School voor troepskinderen. Elke zaterdag werden de catechismus en de gebeden herhaald (107). In 1851 voorzag het tuchtreglement in artikel twee: "Comme la religion est la source unique du bonheur, de la vertu, du vrai courage et de la consolation, chacun, dans la carrière militaire, doit s'étudier à la pratiquer, et à mener une vie régulière: les blasphèmes, les jurements et les exécutions doivent être évités; et, à cet égard, ainsi que dans tout ce qui peut attribuer au maintien des bonnes mœurs, les supérieurs doivent donner à leurs inférieurs un bon exemple, et tous les vices en général doivent être évités". Maar de uitgever van het reglement merkte in een voetnoot op dat dit een gedragsregel was die stamde uit de tijd van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (108).

De Belgische krijgsmacht, als smeltkroes voor de bevolking, won aan betekenis in de tijdsspanne 1848-1870. Door een verhoging van het jaarlijks contingent moesten tussen 1867 en 1870, ca. 38% van de

(105) E. KOSSMANN, *De Lage Landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam-Brussel, 1979², p. 156; ook in Zwitserland beschouwden sommigen het samenleven van Germanen en Romanen als een nationale zending. Cfr. H. MULLER, *Die schweizerische Sprachenfragen vor 1914*, Wiesbaden, 1977, pp. 116-118.

(106) BRUSSEL, ALGEMEEN RIJKSARCHIEF, Paleis, Leopold I; A. DUCHESNE, "A propos de la commémoration du fondateur de la dynastie 1865-1965. Léopold Ier et la défense nationale d'après sa correspondance avec le Général Chazal", *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis*, 1965, XVI-3, p. 165.

(107) L. DE VOS, *Enkele aspecten...*, p. 471.

(108) P. GERARD, *op.cit.*, p. 415.

jongelieden onder de wapens. Dit was het laagste percentage in Europa. Een op de 454 inwoners moest jaarlijks onder de wapens. In Oostenrijk, dat het tweede laagste percentage had, was dat toch nog 1 op elke 341 inwoners. In België vervulde slechts 69% van de door loting aangeduide jongelui daadwerkelijk zijn legerdienst (109). Het was opvallend dat in militaire kringen van die tijd nog relatief weinig verzet rees tegen de loting als systeem van aanwerving, hoewel de minderwaardigheid van een lotelingenleger reeds door de feiten bewezen was. Zo had het Oostenrijkse lotelingenleger in 1866 een veldtocht verloren tegen het Pruisische leger dat een veralgemeende dienstplicht kende.

De legerdienst duurde sinds 1853 in de linieregimenten officieel twee jaar en vier maanden, in de praktijk echter één à maximum twee jaar. Bij de cavalerie duurde hij theoretisch vier en een half jaar (110).

De infanterieregimenten werden ook niet langer samengesteld uit rekruten komende uit eenzelfde provincie. Zo telde het 12de linieregiment van de klasse 1861, 100 rekruten uit de provincie Antwerpen, 239 uit Oost-Vlaanderen, 82 uit Henegouwen en 40 uit Luxemburg. Voor de lichte 1866 waren het er 110 uit Brabant, 100 uit Oost-Vlaanderen en 264 uit Luik. Twee jaar later kwamen er 171 uit Antwerpen, 242 uit Oost-Vlaanderen en 135 uit Henegouwen (111).

Alhoewel het relatief rustig bleef aan onze grenzen, verhuisden de eenheden nog steeds zeer veel. Zo was het 1ste linieregiment te Diest in 1848, te Luik in 1849, te Aarlen in 1850, opnieuw te Luik in 1851, te Namen in 1855, opnieuw te Aarlen in 1856, te Brussel in 1858, te Gent in 1860, eens te meer te Luik in 1864 en opnieuw te Gent in 1869 (112).

Verder waren er nog de jaarlijkse oefeningen te Beverlo voor de infanterie en te Brasschaat voor de artillerie. De lokale kranten beschreven die verhuizingen als volgt : "Dans la foule qui faisait escorte à nos troupes, on remarquait bon nombre de jeunes filles, car les enfants de Bellone sont également des préférés de Cupidon. Au moment du départ l'harmonie du régiment eût pu jouer cet air bien connu aux voyageurs : Laissez les enfants à leur mère, laissez les roses aux rosiers. Il eut été de circonstance" (113).

(109) (H.) GUILLAUME, "Histoire militaire et état militaire", *Patria Belgica*, dl. II, Brussel, 1873, pp. 708-709.

(110) (L.) DE RYCKEL, *op.cit.*, dl. I, pp. 372-373.

(111) A. MASSART, *Historique du 12 Régiment de Ligne*, dl. I, Brussel, 1977, pp. 216-217.

(112) L. LECLEIR, *L'Infanterie*, p. 150 e.v.

(113) A. MASSART, *12e de ligne*, dl. I, p. 205 (*L'Organe de Mons*, 5.IX.1886; *Echo du Luxembourg en Journal de Huy*, 6.IX.1866).

Van 1848 tot 1870 ging de versmelting van de bevolking binnen het leger onverminderd door. Meer jongelieden werden soldaat en de vermenging gebeurde op nationale schaal. Tegenover de expansiedrift van de machtige bureu had het leger onder leiding van zijn vorst, eendrachtig front gemaakt. Opstandige bewegingen werden in de kiem gesmoord. Hierdoor werd het samenhorighedsgevoel binnen het leger versterkt. Verschillende officieren gingen, vooral vanaf de jaren 1860, de nadruk leggen op de Belgische eigenheid in historisch georiënteerde geschriften. Op de officiële fictie, de eentaligheid van het leger werden in de praktijk meer en meer inbreuken gemaakt.

BELGIE ALS EEN WIG TUSSEN DUITSLAND EN FRANKRIJK, 1870-1885

Sinds 1866 leek voor de aandachtige waarnemer een treffen tussen Frankrijk en de nieuwe grootmacht in het Oosten, Pruisen, onafwendbaar. Eventueel zou dit conflict kunnen uitgesteld worden ten koste van de Belgische soevereiniteit. De kandidatuur van een Hohenzollern voor de Spaanse troon bracht bij de Fransen een ware omsingelingspsychose teweeg. Zij zagen het rijk van Keizer Karel V herleven. Mede door toedoen van de Belgische koning trok die pretendent zijn kandidatuur in. Maar het Emser-telegram en het zoeken van de Fransen naar een succes deden de oorlog op 19 juli 1870 toch uitbreken.

België vreesde andermaal het Europese slagveld te worden. Daarom suggereerde Leopold II zijn tante Victoria de nodige garanties voor de Belgische onschendbaarheid te vragen aan de twee belligerenten. In augustus 1870 beloofden Fransen en Duitsers onze neutraliteit te eerbiedigen. Ongetwijfeld was het Belgische leger dat op 25 juli 1870, 80.754 man telde, niet opgewassen tegen de 386.000 Duitsers of de 343.000 Fransen. Maar zijn aantal kon de balans laten overhellen in de een of andere richting. Daarenboven was dit leger degelijk uitgerust met het goede Franse geweer Albini en het uitstekende Duitse kanon Krupp-Wahrendorff. Op 1 september zag het er nochtans naar uit dat de Fransen uit de omsingeling van Sedan zouden uitbreken door gebruik te maken van het Belgische grondgebied. Maar de Franse generaal B. Lebrun raadde dit ten stelligste af. Hij had een jaar te voren een bezoek gebracht aan het Polygoon van Brasschaat en daar de prestaties van onze artillerie bewonderd.

De uiteindelijke Franse nederlaag deed het gevaar wijken. Vele persmensen durfden na de Frans-Duitse oorlog van 1870 te schrijven, dat een Franse overwinning het einde van België zou hebben betekend.

Na dit gewapend conflict besliste onze zuiderbuur, naar het voorbeeld van zijn overwinnaar, de persoonlijke en algemene dienstplicht in te voeren. Leopold II en de Belgische militaire leiders hoopten hetzelfde te verkrijgen via een gemengde commissie. Maar de katholieke regering de Theux-Malou gaf niet toe. Haar conservatieve vleugel en haar bondgenoot, de Antwerpse Meeting-partij, alsook de liberale doctrinairen, bleven overtuigde voorstanders van loting en plaatsvervanging. De verhouding tussen de krachten zou dan ook veel ongunstiger uitvallen in 1914. De afschaffing van de loting in 1909 en de invoering van de veralgemeende dienstplicht — 49% van de potentieel in aanmerking komende jongeren — in 1913, konden daaraan onvoldoende verhelpen. Het Belgische leger telde toen na mobilisatie slechts 195.000 man, het Franse 3.800.000 en het Duitse 3.840.000.

Het verlies van Elzas-Lotharingen tengevolge van de nederlaag in 1870, deed het Franse nationalisme hoog oplaaien. In het onderwijs, in romans en pamfletten en in "historische" geschriften, werd de revanchegedachte geprent in de harten van een hele generatie. Ook in Duitsland, door de strijd tegen de gemeenschappelijke vijand en de uiteindelijke zege, tot een eenheid gesmeed, vierde het nationalisme hoogtij. Deze grondhoudingen bij de twee machtige volkeren zouden althans gedeeltelijk de massale slachtingen van de Eerste Wereldoorlog kunnen verklaren. Maar het o zo nuchtere België ontsnapte niet aan de nationalistische koorts. Bevrucht door de ideeën van E. Banning zochten een aantal militaire auteurs naar een plaats voor België in Europa. Het Belgische nationalisme uitte zich echter veel meer op het economische dan op het militaire vlak. Alle verhoudingen in acht genomen ontwikkelde België zich in die periode tot een industriële grootmacht (114). De viering van 50 jaar België in 1880, moest dit illustreren.

De permanente spanning tussen Frankrijk en Duitsland bracht de noodzaak van de beveiliging van de Maas aan de orde. De Samber-Maasvallei en de waterscheidingslijn tussen Schelde- en Maasbekken vormden immers de rechtstreekse verbinding tussen de Pruisische Rijnstad Keulen en Parijs.

Gedurende de Frans-Duitse oorlog en ook daarna nog bleef de hoofdpdracht van het Belgische leger, althans officieel, de verdediging van onze neutraliteit. Maar reeds zeer vroeg was het leger tussengekomen wanneer sociale of politieke conflicten dreigden uit de hand te lopen (115). Ca 1870 werden die opdrachten talrijker. In 1882

(114) E. KOSSMANN, *op.cit.*, p. 122; (H.A.) BRIALMONT, *L'oeuvre...*, p. 7.

(115) *JF*, 12.VI.1836, p. 1.A; *MG*, 25.X.1839, p. 3.A.

voorzag de liberale regering zelfs een vergoeding aan het leger voor het handhaven van de orde (116). De officieren waren echter niet erg opgetogen over deze opdrachten die het leger bij het volk in discredit brachten. Het vaderland behoeden tegen zijn buitenlandse vijanden was ongetwijfeld meer bevorderlijk voor de groei van het nationaal bewustzijn dan het onderdrukken van sociale en politieke conflicten.

Leopold II wist op handige wijze gebruik te maken van het Belgische militaire potentieel aan mensen en middelen voor zijn onderneming in Centraal-Afrika. Vele militaire intellectuelen zagen daarin een alternatief voor het eentonige garnizoensleven. Het was trouwens opvallend dat vooral polytechnici en stafofficieren zich voor de dienst in het Zwarte Continent meldden. Ook Leopold I had reeds voor België een kolonie gewenst. De bekendste poging om een nederzetting te stichten was die geweest van Santo Tomas de Guatemala in de jaren 1843, 1844. Ook waren er reeds officieren zoals H. Vleminckx en de Mahieu individueel op avontuur uitgetrokken met hetzelfde doel.

Bij de eerste belangrijke Belgische expeditie naar Centraal-Afrika vertegenwoordigden de officieren L. Crespel en E. Cambier het leger. Op een banket georganiseerd door de *Société Belge de Géographie* op 11 oktober 1877 verklaarde Crespel "...notre chère patrie n'aura pas à rougir de ses enfants" (177). De tol die de officieren voor hun inzet betaalden was aanzienlijk (118). Hun strijdorgaan *La Belgique Militaire* was dan ook erg verontwaardigd over het gebrek aan medeleven bij de burgers. Het schreef: "Pas un mot sur ces tombes lointaines qui nous valent un empire" (119). De hoofdredacteur van het tijdschrift, L. Chomé, was een uitgesproken voorstander van de koloniatiepolitiek. Hij werd daarin gesteund door de artikelen van kolonel H.A. Brialmont, kolonel J.-B. Mailly en kapitein E. Verstraete. Op allerlei feestjes werd de Afrikaanse onderneming verheerlijkt. Zo b.v. te Aalst in de School voor Troepskinderen in 1879 (120).

Met uit de geschiedenis geputte argumenten poogden verschillende intellectuele officieren de Belgen te waarschuwen voor hun on-

(116) E. WANTY, *op.cit.*, p. 133.

(117) ID., *Ibidem*, pp. 159-160.

(118) In de periode 1878 tot 1914 vielen in Afrika: van het 12de linieregiment 27 officieren, cfr. A. MASSART, *12 Ligne*, Bijl. X, pp. 1-3; van het 13de linieregiment 35 officieren, cfr. A. MASSART, *13 Ligne*, Bijl. N, pp. 1-2. Van 1877 tot 1906 overleden 662 officieren en onderofficieren in het verre Afrika, cfr. E. WANTY, *op.cit.*, p. 161.

(119) *La Belgique Militaire (BM)*, 20.III.1885.

(120) L. DE VOS, *Enkele aspecten...*, p. 472.

bezorgdheid om hun landsverdediging (121). Kolonel H.A. Brialmont was uiterst actief en schreef een ongelooflijk aantal artikelen en pamfletten waarvan zijn *Situation militaire de la Belgique et travaux de défense de la Meuse*, de meeste indruk maakte. Van die tijd ook dateerde zijn nauwe samenwerking met E. Banning. Samen zetten zij zich in voor de bouw van de Maasforten en in 1887 haalden zij hun slag thuis. Daarop werden Luik en Namen van vestingen voorzien. Het jaar 1873 was een vruchtbaar jaar geweest voor de militaire publikaties want het zag er naar uit dat België, in navolging van zijn grote burens, ook de loting-plaatsvervangng zou afschaffen. In het verzamelwerk *Patria Belgica* verwierp oud-minister generaal H. Guillaume, de loting-plaatsvervangng als wervingssysteem en ging zich te buiten aan nationalistische lyriek. Hij herinnerde zijn landgenoten eraan dat Caesar en Tacitus de moed van de Belgen hadden geloofd, dat deze de lijfwacht van een aantal Romeinse keizers hadden gevormd en dat er wel 30.000 hadden gestreden in de Romeinse legioenen. Verder oordeelde de schrijver dat de Belgen de verdediging van het vaderland beschouwden als een eer en niet als een last (122).

Twee jaar later verscheen van de hand van de gepensioneerde generaal, A. Eenens, *Les conspirations militaires de 1831*. Daarin weet de auteur de nederlaag van de Belgen tegen de Nederlanders aan het "verraad" van de hogere Belgische kringen. Hij schreef o.a. "... nous pouvions braver sans crainte la trahison, grâce au sentiment patriotique des hommes qui peuplaient en 1831 les rangs de notre armée et qui ne laissaient aux trames anti-nationales que peu de chances de succès" (123). In zijn slot poogde hij de bij de Belgen van 1830 veronderstelde deugden te laten prevaleren in de jaren 1870 door "... mettre l'esprit national au dessus de l'intérêt mesquin des passions politiques et se préparer une force intérieure invincible en inculquant à la jeunesse une idée féconde en grands résultats : l'amour du sol national" (124). De gezagsdragers die zich door de uitspraken van de schrijver in hun eer gekrenkt voelden, reageerden heftig maar toch verscheen een enigszins gewijzigde versie in het Nederlands (125). Ook generaal A. Goethals schreef een boek waarin hij zich afzette tegen de loting-plaatsvervangng en de opvatting verdedigde dat in het onderwijs aan de soldaten de basis moest wor-

(121) P. CROKAERT, *op.cit.*, p. 33.

(122) H. GUILLAUME, *Histoire militaire...*, pp. 674 en 704.

(123) A. EENENS, *op.cit.*, dl. I, p. 13.

(124) ID., *Ibidem*, dl. II, pp. 258-259.

(125) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. VII, p. 98 (*L'Etoile belge*, 20.X.1875); A. EENENS, *Herinneringen aan de negen eerste maanden van 1831*, Gent, 1876-1879.

den gelegd van de liefde tot de koning, tot het land en zijn instellingen (126).

De krijgsmacht leverde in 1880 een belangrijke bijdrage tot het welslagen van de viering van vijftig jaar België. Kapitein L. de Laroïère gaf bij die gelegenheid een biografisch werk uit over de Belgische generaals die sedert 1830 overleden waren, onder de pompeuze titel *Panthéon Militaire* (127). Tot 1880 werden jaarlijks de septemberfeesten gevierd ter herdenking van de revolutie van september 1830. Maar sinds de toenadering tot onze Noorderburen was dit voor hen een jaarlijks terugkerend pijnlijk gebeuren. Zo verliet de Nederlandse ambassadeur voor die dag onze hoofdstad. Daarom werd de nationale feestdag naar de derde zondag van augustus verschoven en tien jaar later naar 21 juli (128). Op 16 augustus 1880 verleende de vorst een verregaande amnestie die vooral de vele deserteurs uit het leger ten goede kwam (129).

In militaire kringen werd de vaderlandsliefde, naar Pruisisch voorbeeld, hoog aangeslagen. Zij waren van oordeel dat de school en het leger de liefde tot het vaderland bij de jeugd dienden aan te kweken. Vóór de legerdienst zou in de scholen de burgerzin onderwezen worden. Bij het leger zou dan de vaderlandsliefde tot volle ontplooiing worden gebracht (130). Brialmont legde zelfs een verband tussen de maatschappijvorm en de vaderlandsliefde. Volgens hem waren vaderlandsliefde, strijd lust en een gezonde militaire geest meer ontwikkeld in een door de adel beheerste maatschappij dan in een door de bourgeoisie geregeerde democratie. Om zijn theorie te staven verwees Brialmont naar Japan en Duitsland (131). Dit was toch wel een krasse uitspraak voor een generaal die, eens op rust, de liberale partij zou vertegenwoordigen in de kamer van volksvertegenwoordigers !

O. Baudelet schreef in 1871 *Esquisses de l'armée belge. De sa constitution morale et de ses moeurs militaires*. Dit werk was een voorloper van een genre dat naar het einde van de negentiende eeuw

(126) (A.) GOETHALS, *Le pays et l'armée*, Brussel, 1878², p. 193.

(127) (L.) de LAROÏÈRE, *Panthéon Militaire ou Mémorial des généraux belges, inspecteurs généraux du service de santé & intendants en chef décédés depuis 1830*, Brugge, 1880, 587 p.

(128) *Exposé de la situation du royaume de 1876 à 1900*, dl. I. p. 95.

(129) *JMO*. 1880, pp. 136-148.

(130) (S.n.), *Une Promenade en Allemagne*, in *BM*, 1881, XI, nr. 535, p. 570; B., *Notre armée peut-elle remplir sa mission*, in *BM*, 1875, V, nr. 242, p. 245; (H.A.) BRIALMONT, *Situation militaire de la Belgique*, in *BM*, 1882, XII, nr. 572, pp. 68-69.

(131) (H.A.) BRIALMONT, *Le bourgeoisisme et le patriotisme*, in *BM*, 1882, XII, nr. 590, pp. 657-658.

toe, en tot aan de tweede wereldoorlog, erg verspreid was in de Belgische krijgsmacht. Het had te maken met deontologie maar het wilde vooral het nationalisme op een rationele manier aanwakkeren. De auteur en ook zijn navolgers noemden het "Education militaire". Over de liefde tot het vaderland verklaarde de auteur · "C'est la vertu des belles âmes et des nobles coeurs". Het motto van het boek heette de uitspraak van een Ardens pastoor te zijn "Si j'avais dans mon coeur une fibre qui ne fût pas patriotique, je l'arracherais". Verder prees de auteur "Le Devoir, L'ambition, L'honneur et la religion" (132).

Militaire schrijvers en sympathisanten zoals de katholieke politicus J. Thonissen wezen op het gevaar van de Internationale en het anarchisme voor België. De gebeurtenissen van de Parijse Commune stonden velen nog levendig voor de geest. Er werden enkele "anarchisten" ontmaskerd onder de in 1870 gemobiliseerde troepen en in het kamp van Beverlo en "anarchistische" geschriften werden in beslag genomen (133).

Naar aloude traditie vernoemden de militaire schrijvers vaderlandsliefde en toewijding aan de vorst in één adem. Generaal A. Eenens sprak van "la ferme volonté du roi", en generaal A. Goethals schreef hem "toutes les qualités" en "une haute intelligence" toe (134). Ongetwijfeld wilde de vorst, via de militairen, zijn eigen doelstellingen verwezenlijken. Anderzijds kenden de militairen de vorst maar al te graag veel macht toe omdat zijn denkbeelden met de hunne overeenstemden. De Franse troepenbewegingen in 1870 hadden het strategisch belang van de Samber-Maasvallei in herinnering gebracht. In 1882 verscheen het al eerder geciteerde werk *Situation militaire de la Belgique. Travaux de défense de la Meuse*. Daarin zette de auteur uiteen dat het opperbevel over het leger aan de vorst persoonlijk toekomt. Zoals bij vele andere gelegenheden was ook hier weer Brialmont de woordvoerder van een groot deel van het Belgisch leger (135).

De vorst onderhield ook nauwe contacten met het leger. Hij werd bijgestaan door een Militair Huis. De ministers van Oorlog waren generaals die hij, op enkele uitzonderingen na, allen persoonlijk aanduidde. Elk jaar inspecteerde hij de grote manoeuvres te Bever-

(132) O. BAUDELET, *Esquisses de l'armée belge. De sa constitution morale et de ses moeurs militaires*, Antwerpen, 1871, 212 p.

(133) (J.) THONISSEN, *Lettre*, in *BM*, 1871, I, nr. 28, pp. 29-34.

(134) A. EENENS, *op.cit.*, dl. II, p. 272; (A.) GOETHALS, *op.cit.*, pp. 36 en 90.

(135) (H.A.) BRIALMONT, *Situation...*, pp. 98-99 en L. DE VOS, *België tegen...*, pp. 166-167.

lo (136). De daaropvolgende maaltijd met de korpscommandanten haalde de banden leger-dynastie nauwer aan (137). Sinds 1866 vierden de militairen jaarlijks op 15 november St. Leopold, met een banket en een heildronk op de vorst.

In de jaren zeventig werd de Vlaamse beweging steeds krachtiger. Daarenboven waren de katholieken, die zich als de natuurlijke verdedigers van de Vlaamse belangen zagen, lange tijd aan de macht. In de verkiezingen van 1884 behaalden de katholieken een grote meerderheid, die na 1894 zelfs overweldigend was.

De Vlaamse bewustwording zette de Brusselse Vlaamsgezinden ertoe aan in september 1874 de overgave van het Franse leger in Sedan, feestelijk te vieren. Jonge officieren, onder wie luitenant V. Van de Weghe, hielden spreekbeurten over de plaats die het Nederlands in het leger bekleedde. Tengevolge van zijn voordracht voor het XIde Nederlandsch taal en letterkundig congres te Leuven, liep Van de Weghe een tuchtstraf op. Naderhand werd hij toch, met de steun van de militaire overheid, een "ambassadeur" van het leger bij de Vlaamsgezinden (138). Samen met een ander officier vertaalde hij het *Memento du Fantassin belge* (139). Sommige vertalingen vielen minder in de smaak van de Vlaamsgezinde elite. Zo hekelde de Meetinger, E. Coremans, in de Kamer de kwaliteit van een Nederlandstalig handboek voor "kanonniërs" (140). Daarenboven bleef het analfabetisme van een groot gedeelte van de Vlaamse soldaten een belangrijke hinderpaal voor een gevorderde opleiding. In 1883 bleken 30,9% van de Vlaamse en 22,9% van de Waalse soldaten ongeletterd (141).

Het Belgische leger leverde een bijdrage om het analfabetisme bij de soldaten te bestrijden en hun ontwikkeling op een hoger peil te brengen. In 1873 bestonden binnen het kader van het leger, volgende scholen : een School voor troepskinderen te Aalst, per regiment een school voor ongeletterden, een regimentsschool, een school voor onderofficieren en nog een speciale school voor onderofficieren te Hasselt.

(136) A. MASSART, *12e Ligne*, p. 248.

(137) E. WANTY, *op.cit.*, p. 150.

(138) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. VII, p. 46 (*Het Volksbelang*, 29.IX.1874 en *De Zweep*, 27.IX.1874). ID., *Ibidem*, dl. VII, p. 79 (*Gazet van Dendermonde*, 7.24.21.28.III., 4.11.18.IV.1875 en *Handelingen van het XIe Nederlandsche taal- en letterkundig congres te Leuven* p. 369 en vlg.).

(139) *Bibliographie*, in *BM*, 1880, X, nr. 499, p. 263 en 505, pp. 397-398; T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. VII, p. 187. (*De Eendracht*, 18.22.II.1877).

(140) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. IX, p. 61 (*Fondsenblad*, 14.II.1883).

(141) ID., *Ibidem*, dl. IX, p. 65 (*IND*, 12.III.1883) en p. 66 (*Het Recht*, 18.III.1883).

In de meeste van deze instellingen was het Nederlands de voertaal voor de Vlaamse miliciens (142). Opvallend was dat de Militaire School, toen ten onrechte krijgsschool genoemd, qua tweetaligheid ten achter bleef (143). Wel pleitten enkele jongere officieren ervoor in de Militaire School aan het Nederlands een ruimere plaats toe te kennen (144). Maar het wetsvoorstel ingediend door de Vlaamse liberaal A. Wagener, en de Vlaamse katholiek A. Visart, met betrekking tot de bevorderingen in het leger, eiste voor het toelatingsexamen tot de Militaire School de kennis van het Frans en liet, voor de tweede taal, de keuze tussen Duits, Engels en Nederlands. Daarop werd heftig gereageerd door de katholieke Brusselse progressist J.-B. Coomans in februari 1884. Hij eiste de kennis van het Nederlands voor degene die naar de officiersrang dong. Hij werd hierin gesteund door de voormalige katholieke regeringsleider, P. De Decker. De meestal eentalige Walen vreesden dat zij, na een periode van ongehoorde privileges, door de Vlamingen uit het leger zouden worden verdrongen (145).

Na enkele jaren liberaal bewind kwamen de katholieken in juni 1884 aan de macht. Het was opvallend hoe de nieuwe minister van Oorlog, C. Pontus, de kennis van het Nederlands bevorderde. Zoals zijn voorgangers was hij verplicht de richtlijnen van de vorst in acht te nemen, maar toch hield hij blijkbaar ook rekening met de macht van de Vlamingen binnen de katholieke partij.

Een ministerieel rondschriven van oktober 1884 bepaalde dat, althans in het begin van de opleiding, alle onderricht aan de Vlamingen, in het Nederlands moest geschieden. Daarenboven moest iedereen die naar "... een verhoging van graad dong, trachten Vlaams te kennen" (146).

(142) (M.) HERRIER, "Enseignement militaire", *Patria Belgica*, dl. II, Brussel, 1873, passim. T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. VII, p. 169 (*Moniteur belge*, 16.X.1876); dl. IX, p. 319 (*De Vlaamsche Wacht*, 24.VIII.1884); *JMO*, 1880, pp. 25, 39 en 133.

(143) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. VII, p. 365 (*Het Volksbelang*, 16.XI.1878).

(144) (S.n.), "Loi de recrutement", *BM*, 1878, VIII, nr. 381, p. 647; H., "Enseignement de la langue flamande dans l'armée", *BM*, 1880, X, nr. 492, pp. 31-32.

(145) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. IX, pp. 240-245 (*Annales parlementaires*, 8.II.1884, p. 450; *Het Volksbelang*, 9.II.1884; *La Gazette*, 10.II.1884; *Het Recht*, 10.II.1884).

Ook buitenlanders werden getroffen door het feit dat zo weinig officieren het Nederlands kenden, de taal van de meerderheid van de Belgische soldaten. Zo baarde het verslag van de Nederlandse kapitein W. de Petit in de *Nederlandse Militaire Spectator* heel wat opzien. Na een bezoek aan de garnizoenen van Antwerpen, Gent en Luik verklaarde hij : "Ik begrijp niet hoe die officieren (de Belgische die geen Nederlands kennen) zich van hunne Vlaamsche soldaten doen verstaan. Wij hebben in Noord-Nederland alle mogelijke moeite om onze lotelingen, die niet altijd even ontwikkeld zijn, in onze eigen taal alles duidelijk te maken en hoe kunnen dit dan de Belgische officieren in ene vreemde taal ?". De Belgische luitenant Van Outryve vertaalde het artikel in het Frans en de *Revue Militaire Belge* publiceerde het (147).

In 1873 werden de burgerlijke strafrechtbanken in Vlaanderen tweetalig. Tien jaar later, in 1883, vijf jaar na de gedeeltelijke vernederlandsing van de administratie in Vlaanderen en één jaar na de gedeeltelijke vernederlandsing van het officieel middelbaar onderwijs in Vlaanderen, werd voor de Krijgsraad van Gent een zaak in de twee talen behandeld (148). Korte tijd nadien eiste *Het Volksbelang* dat de krijgsraden tweetalig zouden worden (149). Het jaar daarop, onder een Vlaamsgenegen regering, werd te Gent opnieuw in het Nederlands gepleit (150).

In die jaren waren nog altijd vele officieren, vooral van de hogere rangen, anti-katholiek. Maar onder de jongeren waren er heel wat die het belang van de godsdienst inzagen voor de opvoeding tot nationaal bewustzijn. Daarom verwezen ze ook graag naar de inspanningen op dat vlak in Duitsland. Gaf daar de Duitse keizer zelf niet het goede voorbeeld (151) ? Enkelen begrepen dat de negatieve houding tegenover het leger bij de Belgische bevolking, iets te maken had met de houding van de militaire overheid tegenover godsdienstige uitingen (152). Wel bleef de krijgsmacht het *Te Deum* bijwonen, en

(147) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. IX, p. 321 (*De Taalstrijd hier en elders*, 1.IX.1884; *Gazette van Dendermonde*, 2.VIII.1884).

(148) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. IX, p. 79 (*Het Volksbelang*, 26.V.1893), pp. 79-80 (*Gazette van Gent*, 26.V.1883).

(149) ID., *Ibidem*, dl. IX, p. 139 (*Het Volksbelang*, 23.VI.1883).

(150) T. COOPMAN en J. BROECKAERT, *op.cit.*, dl. IX, p. 323 (*Het Volksbelang*, 27.IX.1884). Er valt meer te vinden over deze problematiek bij H. VAN GOETHEM, *Taalgebruik en vernederlandsing in het Vlaams-Belgisch gerecht. 1795-ca. 1900*, Leuven, 1983, XXVI+209 p.

(151) (S.n.), "Une Promenade en Allemagne", *BM* 1881, XI, nr. 535, p. 570; O. BAUDELET, *op.cit.*, pp. 113-115.

(152) (S.n.), "De la moralité de l'armée", *BM*, 1877, VII, nr. 352, pp. 513-518.

dit ook onder het liberale bewind van 1879 tot 1884. Ook bewees ze de eer aan het *Heilig Sacrament* (153). Even zag het er naar uit dat de liberale minister van Oorlog, generaal G. Gratry, in maart 1881 de aalmoezeniers uit het leger wilde verwijderen; maar uiteindelijk werd alleen hun aantal verminderd (154). De deelname van militairen aan een processie kon wel eens de inzet worden van een pennetwist tussen liberale en katholieke bladen (155).

Vanaf 1870 moesten jaarlijks 12.000 jongelieden op 44.000 onder de wapens. In 1876 was dit potentieel aangegroeid tot 45.000 en in 1879 zelfs tot 50.000. Vanaf 1881 werd het contingent geleidelijk vermeerderd om in 1884, 13.300 man te bereiken op de 52.000 in aanmerking komende jongeren. Dus moest over de hele tijdsspanne ca. één vierde van de mannelijke Belgische jeugd onder de wapens (156). De dienstdtijd varieerde van 1881 af van 28 maanden voor de overgrote meerderheid, tot 36 maanden voor ca. 1000 man (157).

Voor de hier bestudeerde periode wist echter 22 à 37% van de door de loting aangewezen jongelieden zich aan militaire dienst te onttrekken door een of andere vorm van plaatsvervangning (158). De Frans-Duitse oorlog van 1870 bracht echter een uitgebreide en gepassioneerde discussie over de loting-plaatsvervangning als aanwervingssysteem op gang. Brialmont schreef: "Le sentiment du patriotisme et de l'honneur national serait singulièrement affaibli dans la nation, si l'intérêt momentané de l'industrie, du commerce et de l'agriculture devait l'emporter sur l'intérêt permanent de la défense du pays" (159). En generaal Guillaume stelde: "N'est-il pas imprudent de se mettre dans des conditions telles, que si un jour, ce qu'à

(153) (S.n.), "Honneurs militaires à rendre au Saint Sacrement", *BM*, 1883, XIII, nr. 665, pp. 21-22.

(154) J.-R. LECONTE, *L'Aumônerie militaire belge*, pp. 53-54.

(155) De volgende anecdote die zich afspeelde te Namen in 1885, geeft zeer goed het klimaat weer waarin de politiek-religieuze strijd verliep. Op 7 juni nam het 12de linieregiment officieel deel aan de processie van de Heilige Sacramentsdag. Dit werd bitter bekritiseerd door de liberale pers. Toen de week daarop twaalf soldaten van dezelfde eenheid, in uniform maar zonder sjako en ten persoonlijke titel, deelnamen aan een andere processie, was het hek van de dam. De liberale pers reageerde heftig. Om de liberalen te sussen gaf de korpskommandant zijn mannen die aan de processie hadden deelgenomen, een lichte straf, onder voorwendsel dat zij hun hoofddeksel niet hadden gedragen!

Cfr. A. MASSART, *12e Ligne*, dl. I, pp. 255-257.

(156) *Exposé*, 1876 à 1900, dl. I, p. 410.

(157) *Exposé*, 1876 à 1900, dl. I, p. 420.

(158) *Ibidem*, dl. I, p. 414.

(159) (H.A.) BRIALMONT, *Le service obligatoire en Belgique*, Brussel, 1871, p. 22.

Dieu ne plaise, les classes déshéritées de la société venaient à renouveler les tentatives coupables de 1848, elles ne trouvent, dans une armée presque exclusivement sortie de ses rangs, des auxiliaires plutôt que des adversaires" (160). Generaal Goethals verdedigde de algemene dienstplicht als volgt : "Soumis aux mêmes épreuves, aux mêmes dangers, aux mêmes privations, habitués à s'entraider, il s'établit entre le riche et le pauvre des liens d'amitié et de confraternité basés sur la confiance, l'estime réciproque et le souvenir des services rendus" (161).

Ook in deze tijdsspanne werden de eenheden samengesteld uit jongelui komende uit verschillende provincies. Zo telde het 13de linieregiment voor de lichting van 1874, 196 man uit Henegouwen, 161 uit West-Vlaanderen en 83 uit Antwerpen. Voor de lichting van 1884 waren er 200 uit Brabant, 200 uit Oost-Vlaanderen en 116 uit Namen (162).

De verplaatsingen van de eenheden waren nog steeds zeer talrijk. Laten wij de reisweg van het 1ste linieregiment in de voorgaande periode aangevangen, verder zetten. Het verbleef te Gent in 1870, te Kortrijk in 1871, te Brussel in 1873 en te Ieper van 1874 af (163). Het 13de linieregiment verbleef achtereenvolgens te Bergen tot 1881, te Charleroi tot 1883 en vervolgens te Hasselt. Maar dat wil nog niet zeggen dat alle eenheden van dat regiment in dezelfde stad lagen. Zo verbleven in 1874 de staf en vier bataljons van dat regiment te Bergen, het depot was te Diest en de regimentsschool te Oudenaarde (164). Daarenboven waren er de jaarlijkse oefeningen te Beverlo en Brasschaat, benevens de vele militaire onderwijsinstellingen her en der in het land verspreid.

Gedurende deze derde periode, van 1870 tot 1885, ging de versmelting van de jongere Belgische bevolking in het leger onverminderd door. Jammer genoeg was slechts ongeveer een vierde van de jongelui bij dat proces betrokken. Een aantal intellectuele officieren streed voor de invoering van de algemene dienstplicht. Daarbij hanteerden ze het argument als zou deze maatregel het nationaal bewustzijn ten goede komen. De historisch georiënteerde geschriften namen nog toe en er werd een begin gemaakt met deontologische werken, de zogenaamde "Education militaire".

Ook de strijd en het lijden van officieren en soldaten bij de kolonisering van Centraal-Afrika, verhoogde het zelfbewustzijn en ver-

(160) (H.) GUILLAUME, *Histoire militaire...*, pp. 710-711.

(161) (A.) GOETHALS, *op.cit.*, p. 79.

(162) A. MASSART, *13 Ligne*, p. 88 (Bijl E.).

(163) L. LECLEIR, *L'Infanterie*, p. 150 e.v.

(164) A. MASSART, *13 Ligne*, pp. 10 en 14.

nauwde de banden binnen de strijdkrachten. Jongere officieren gingen zich in een klimaat van groeiend nationalisme en op zoek naar eigenheid beraden over de rol van taal en godsdienst in de vorming van het nationaal bewustzijn.

BESLUIT

De discussie of een natie vooral steunt op taal, of collectieve wil, of geschiedenis, werd door de Amerikaanse socioloog Karl W. Deutsch overstegen, wanneer hij de natie bepaalde als een intens netwerk van communicatie tussen zijn leden. Netwerk dat een produkt is van de geschiedenis, en dat over een taalkloof heen kan ontstaan mits er voldoende andere aantrekkingsfactoren werkzaam zijn, zowel tastbare als ideële : grote welvaart, zekerheid, vrijheid, aanzien, tot en met meer subtiele factoren als nieuwe gemeenschappelijke symbolen, dromen en levensopvattingen (165).

Er bestaat geen twijfel dat er, volgens deze bepaling, in de 19de eeuw een krachtige Belgische natie bestond, en dat het leger ertoe bijdroeg om die natie te versterken. Vooreerst als smeltkroes, voor ca. één vierde van de mannelijke bevolking gedurende 1 à 3 jaren naargelang de periode en het wapen, en voor een korps van enkele duizenden officieren en onderofficieren voor het leven. Dit is een permanente factor voor de door ons bestudeerde tijdsspanne.

Het leger heeft ook bijgedragen tot het vereren van gemeenschappelijke symbolen : de dynastie, de driekleur, de Brabançonne, standbeelden. Maar ook tot de droom van een aanzienlijke positie in de wereld zowel als tot een vermeerdering van de welvaart, bij de kolonisatiepogingen die later in Kongo succes zouden kennen. Het heeft bijgedragen tot gevoelens van zekerheid, zowel nationaal tegenover het buitenland als ter beveiliging van de bestaande sociale orde naar binnen. Die nationale veiligheid werd ervaren als een bescherming van de Belgische vrijheid tegenover de autoritaire of semi-autoritaire regimes van Nederland vóór 1848, van Napoleon III en Bismarck later. Het leger heeft bij de niet-katholieke Belgen het bewustzijn versterkt dat zij ondanks hun numerieke minderheidspositie tenvolle lid waren van de natie waarin ze konden opklimmen tot de hoogste ambten. Ook deze factoren hebben in min of meerdere mate permanent een rol gespeeld.

In een wetenschappelijke studie mag ook de keerzijde van de medaille niet onvermeld gelaten worden, in dit geval de afkeer die

(165) K. DEUTSCH, *Nationenbildung-Nationalstaat-Integration*, Düsseldorf, 1972, pp. 31-33.

het leger bij bepaalde groepen gewekt heeft, waardoor het nationaal bewustzijn kon ondermijnd worden. Hoewel in de 19de eeuw de weezin tegen de dienstplicht zich heel scherp uitte in termen als "de bloedbelasting", kon dit tot geen antinationale reacties aanleiding geven vermits de grote buurlanden zwaardere militaire verplichtingen oplegden dan België. Lange tijd zouden gastarbeiders in Frankrijk hun Belgische nationaliteit behouden, of zelfs als grensarbeiders gaan wonen in Menen of Moeskroen, omwille van de lichtere militaire verplichtingen in ons land. Om soortgelijke redenen kon ook het katholieke antimilitarisme niet leiden tot een ondergraven van de nationale idee, temeer omdat na 1870, en vooral na 1884, jongere officieren pleitten voor een erkenning van de godsdienst der meerderheid als steun voor het nationaal bewustzijn.

Gevaarlijker was de ondermijning van het nationaal bewustzijn bij de socialistische arbeiders, doordat het leger overkwam als de verdediger van de gevestigde sociale "wanorde", zodat antimilitarisme en antiroyalisme gepaard gingen met leuzen als "de arbeider heeft geen vaderland". Dit gevaar werd pas ondervangen door de eerste Wereldoorlog, die aan de socialisten duidelijk maakte dat zij een vaderland hadden dat door het leger beschermd werd, en die tegelijk een doorbraak bracht in de democratisering van de samenleving.

De bedreiging die voor het Belgische nationale bewustzijn het meest ernstig zou blijken op termijn, was die van de miskennis van de taal der meerderheid. Wij hebben er op gewezen dat die miskennis in het leger niet zo volledig was als gewoonlijk wordt aangenomen. Inderdaad, reeds heel vroeg en vooral na 1870 en meer nog na 1884, kreeg het Nederlands, om praktische redenen en onder druk van de Vlaamse, vooral katholieke, publieke opinie, een plaatsje in de opleiding en de legerscholen. Toch bleef tot ongeveer 1930 de opvatting heersen dat in het leger één bevelvoeringstaal onmisbaar was, zodat de miskennis van de meerderheid er inderdaad nog grover was dan in andere officiële diensten. De eerste Wereldoorlog zou een versterkte Vlaamse bewustwording veroorzaken in wisselwerking met een anti-vlaamsgezinde reflex bij de legeroverheid (166). Maar dat valt buiten ons chronologisch kader.

(166) Over die problematiek valt meer te vinden bij L. WILS, *Flamenpolitiek en aktivisme. Vlaanderen tegenover België in de Eerste Wereldoorlog*, Leuven, 1974, 272 p. en bij L. SCHEPENS, *Koning Albert, Charles de Broqueville en de Vlaamse Beweging*, Tielt-Bussum, 1982, 235 p. Na de bekende polemiek tussen L. Schepens en F.E. Stevens over de samenstelling van het IJzerleger zullen wij binnenkort eveneens een artikel publiceren in *Wetenschappelijke Tijdingen*.

L'ARMÉE BELGE : UN FACTEUR DE L'ÉDIFICATION NATIONALE (1830-1885)

par

Luc DE VOS

RESUME

Parmi les multiples facteurs de cohésion de la nation belge, quelle fut, au XIXe siècle, la contribution de l'institution militaire à l'unité nationale ? Entre 1830 et 1848, lors de la consommation de la scission du Royaume-Uni des Pays-Bas, les facteurs inconscients nés de l'enthousiasme révolutionnaire l'emportèrent. Au sein de l'armée, le recrutement et les fréquents déplacements d'unités favorisèrent les contacts entre personnes d'origine géographique différente. Toutefois, dans le milieu des officiers, Léopold I accordait une plus grande estime aux compétences des Étrangers qu'aux Nationaux. Lors de la résistance à l'expansionnisme français, entre 1848 et 1870, la fonction de lieu de rencontre s'amplifia tandis que la menace extérieure engendra un esprit de corps. Entre 1870 et 1885, alors que la Belgique était prise en tenaille entre la France et l'Allemagne, l'instauration du service militaire généralisé fut préconisée. L'enrichissement du sentiment national fut un des arguments justificatifs avancés. La participation à l'oeuvre coloniale renforça la prise de conscience et les liens au sein des forces armées.

La première fonction de l'armée dans la diffusion de la conscience nationale fut donc d'être un creuset où, entre 1830 et 1885, à l'occasion de leur service, un quart de la population masculine se rencontra. Elle contribua ainsi au rayonnement de l'hommage aux symboles nationaux : la dynastie, les couleurs nationales... En politique, l'institution militaire apporta d'importantes pierres à l'édification nationale, que ce soit en qualité de garant de l'ordre interne ou externe, ou dans le cadre de la politique d'expansion. Par l'égalité de régime pour toutes les recrues, l'armée contribua à l'assimilation des minorités au sein de la nation.

Mais, toute médaille possède un revers. Quoique le service militaire eut été qualifié d'"impôt du sang" par certains, cette opposition ne dégénéra pas en antinationalisme car cette obligation était encore plus lourde chez nos voisins. L'antimilitarisme catholique ne fut pas plus radical, surtout lorsque des officiers plaidèrent pour la reconnaissance de la religion de la majorité comme facteur d'unification. Les ouvriers socialistes constituaient la menace la plus sérieuse pour l'avenir de la nation car une des idées de cette doctrine fut que l'ouvrier ne possédait pas de Patrie. L'armée était considérée comme la gardienne d'un ordre social injuste. La Grande Guerre et la démocratisation qui s'ensuivit écarta cette menace. En fait, à long terme, le danger résidait dans la méconnaissance de la langue de la majorité. Celle-ci ne fut pas totale, mais le principe d'une seule langue de commandement domina jusqu'environ 1930.

THE BELGIAN ARMY : A FACTOR OF NATION-BUILDING (1830-1885)

by

Luc DE VOS

SUMMARY

Amongst the various factors of the Belgian national cohesion, which was the contribution of the army during the XIXth century ? From 1830 to 1848, during the consummation of the split away of the Netherlands, the unconscious factors born of the enthusiasm of the revolution dominated. In the army, the recruiting and various transfers of units favoured contacts between people from different birthplaces. Nevertheless, in the officers circle, Leopold I had a greater opinion of the abilities of the Strangers than of the Nationals. During the holding back against the French expansionism, from 1848 to 1870, the function of meeting place grow up while the external danger gave birth to an "esprit de corps". Between 1870-1885, when Belgium was wedged between France and Germany, the introduction of the general national service was suggested. The enrichment for the national feeling was one of the supporting arguments. Meanwhile, the participation at the colonial work enforced the self-consciousness and tides amongst the armed forces.

The first function of the army in the spreading of national consciousness was then to be the heart where, between 1830 and 1885, during their national service, a quarter of the male population met each other. It contributed so to the influence of the tribute paid to the national symbols as i.e. the dynasty. In policy, some important stones were brought to the building of the Belgian nation by the military institution, as well as warrant for internal and external order or by participating to the expansion policy. The equality of treatment for each recruit of the army contributed to the assimilation of the minorities into the nation.

But each medal owes a back. Although the national service had be called the "blood tax" by someones, their opposition didn't became an antinational one because this obligation was a lot heavier in the neighbour countries. The catholic antimilitarism wasn't more radical especially when officers asked for the recognition of the faith of the majority as factor of unity. The socialist workers represented the greatest threat for the future of the nation as one of the ideas of their doctrine was that the worker had no homeland. The army was viewed as the protector of an unjust social order. The Great War and the democratisation that followed pushed this threat away. In fact, at long-range, the danger laid in the misappreciation of the most spoken language. It wasn't absolute but the principle of only one language of commandment dominated untill 1930.

Majoor Dr. Luc De Vos, Leerstoel geschiedenis, Koninklijke Militaire School,
Renaissancelaan 30, 1040 Brussel